

De maaltijd die verbindt

*Pleidooi voor vernieuwing van de Vieringen van brood en wijn
in vrijzinnige geloofsgemeenschappen*

Peter Korver

ARMINIUSREEKS, NO. 4

redactie: Bert Dicou en Elza Kuyk

Uitgegeven door Arminius Instituut, Amsterdam 2018

Inhoud

- 3 Inleiding
- 6 Vrijzinnigen en het avondmaal
- 8 Oorsprong
- 10 Tradities
- 16 Ontwikkelingen in de afgelopen eeuw
- 18 Pleidooi voor vernieuwing en verbreding
- 30 Conclusies en aanbevelingen
- 32 De praktijk van de viering
- 45 Literatuur
- 46 Eindnoten

Inleiding

☞ PETER KORVER

Remonstrants predikant bij De Kapel, de Vrijzinnige Geloofsgemeenschap Hilversum en voorganger van de Majellakapel, de Vrijzinnigen Naarden-Bussum.

Mensen zoeken elkaar op omdat zij hun kwetsbaarheid ervaren. Je hebt anderen nodig om te overleven, om antwoorden te vinden op de grote vragen van het leven, om elkaar steun te bieden als het leven moeilijk is, om samen vreugde te ervaren. Een geloofsgemeenschap biedt een plek waar dat mogelijk is. Het gaat daar, kort gezegd, om drie dingen: samen vieren, samen leren en samen dienstbaar zijn. Dat gaat heel goed als we met elkaar aan tafel zitten. Dat is de plek waar je je verhaal kwijt kunt, waar je naar een ander luistert, waar je iets viert en plannen maakt om samen dienstbaar te zijn aan de samenleving. Dat is de plek waar je met elkaar eet. Eten is iets dat alle mensen nodig hebben en daarom iets dat mensen verbindt. Over het leven van de eerste christenen lezen we: ‘Elke dag kwamen ze trouw en eensgezind samen in de tempel, braken het brood bij elkaar thuis en gebruikten hun maaltijden in een geest van eenvoud en vol vreugde.’¹ Je zou kunnen spreken van een tafelgemeenschap. Hoe belangrijk is het voor ons dat

wij als geloofsgemeenschap regelmatig met elkaar aan tafel gaan? Komen we niet in de eerste plaats samen om in een kerkzaal te luisteren naar een goede preek en samen te bidden en te zingen? En is het niet voldoende als we daarnaast zorg hebben voor elkaar en er ook gesprekskringen en lezingen georganiseerd worden? Waar is onze geloofsgemeenschap op gebaseerd? Voor katholieken gaat het om de Kerk met haar ambten en sacramenten, voor de protestanten is het de omgang met de bijbel en voor vrijzinnigen de eigen ervaring met leven en geloven. Tot welke kerk of religie mensen ook behoren voor de meesten van hen geldt: geloven doe je niet in je eentje. Je laat je inspireren door een traditie en samen ervaar je iets van het mysterie dat we God noemen. Ds. Klaas Hendrikse leerde ons al: God bestaat niet, Hij gebeurt.² God gebeurt tussen mensen, in een ontmoeting, in een ritueel, niet in de laatste plaats als zij met elkaar aan tafel zitten. Terwijl ze samen eten, spreken ze met elkaar op een vertrouwelijke en ontwapenende manier. Er ontstaat ruimte voor geloof, hoop en liefde.

Inmiddels is met name de westerse wereld geïndividualiseerd en gesecculariseerd. De gevoelens van verbondenheid met zowel dat wat ons ontstijgt, met God, als met een kerk-

gemeenschap is sterk afgenomen. In oktober 2018 bracht het CBS nieuwe cijfers uit een onderzoek 'Sociale samenhang en welzijn' waaruit bleek dat voor het eerst een meerderheid van de bevolking zich niet rekent tot een religieuze groepering. Niet alleen is de ontkerkelijking verder toegenomen, maar schrijdt ook de ontkerstening voort. Voor een religieuze of spirituele oriëntering richten veel mensen zich op verschillende en niet-christelijke bronnen en zij doen dat vaak op heel individualistische wijze. Toch zijn er nog veel gelegenheden waarbij men elkaar opzoekt om samen te eten. Dat gebeurt in het gezin, maar ook in allerlei sociale verbanden. Geloofsgemeenschappen worden kleiner, maar de behoefte om samen te eten is overal groeiende. Een adventslunch, een paasontbijt, de eetgroep, de buurtmaaltijd, een gezamenlijke maaltijd voorafgaand aan een gesprekskring of een diner organiseren samen met asielzoekers, ze komen steeds veelvuldiger voor. De belangstelling voor de rituele religieuze maaltijd, het avondmaal, neemt echter niet toe. Is daar een reden voor?

In vrijzinnige gemeentes is onder met name oudere leden een zekere scepsis of zelfs afkeer merkbaar ten aanzien van wat steeds het Avondmaal is genoemd. Dat heeft te maken met de theologische opvattingen waar de grote en meer orthodoxe kerken de nadruk op legden, over het lijden en sterven van Christus voor onze zonde en verlossing. Maar ook zien we in

dezelfde vrijzinnige groepen onder met name jongere leden een behoefte aan rituelen en rituele maaltijden.

Gedurende de zomer van de afgelopen twee jaar heb ik in het kader van studieverlof mij georiënteerd op de betekenis van de maaltijd voor vrijzinnige geloofsgemeenschappen. In deze uitgave houd ik een pleidooi voor een grotere rol van deze maaltijden. We zullen spreken over wat we nu kennen als het avondmaal, het paasontbijt en de eetgroep. Er zijn echter meer mogelijkheden om aan tafel elkaar, anderen en God te ontmoeten.

Er is een opmerkelijke aandacht voor het onderwerp in vrijzinnige kring. Yvonne Hiemstra en Iris Speckmann bereiden ieder een dissertatie voor over het avondmaal. In oktober 2018 verscheen onder redactie van Mirella Klomp e.a. de bundel 'Rond de tafel. Maaltijd vieren in liturgische contexten'. De auteurs belichten het thema in een breed theologisch en oecumenisch kader. In dit boekje richt ik mij op vrijzinnige gemeenschappen en kies voor een praktische benadering.

In de zomer van 2017 is contact gezocht met alle voorgangers die werkzaam zijn in vrijzinnige geloofsgemeenschappen om te vragen naar hun ervaringen en ideeën rond het avondmaal en andere gezamenlijke maaltijden. Tweeëndertig van hen reageerden en droegen aan dit boek je bij met hun opmerkingen, suggesties en teksten. De meesten van deze collega's bewegen

zich tussen een modernisering van de traditie en het zoeken naar radicaal nieuwe wegen.

Ik wil een pleidooi houden voor regelmatige maaltijdvieringen in verschillende vormen, die het op een ongedwongen manier mogelijk maken ons te verbinden met elkaar en met mensen van uiteenlopende levensbeschouwelijke achtergrond. Bij de ene zoeken wij, samen met gasten, verbinding met Jezus Christus, bij de andere ervaren we een band met burens, gasten, anders-gelovigen en bewust niet-gelovigen.

In dit boekje gaan we op zoek naar mogelijkheden om brood en wijn te delen op een manier die blij maakt, die verbindend is en niemand uitsluit. We proberen een handreiking te bieden aan al die gemeentes en voorgangers die worstelen met de vraag naar een betekenisvolle invulling van de Maaltijd. De viering van de maaltijd is toe aan vernieuwing. In een open en niet-dogmatische gemeenschap mag een gastvrije tafel staan waar mensen met uiteenlopende levensverhalen zich veilig en aanvaard mogen voelen.

Vrijzinnigen en het avondmaal

Vrijzinnigen zijn trots op hun ‘open avondmaal’. Bij remonstranten is iedereen welkom ‘in wie het oprechte verlangen leeft met Christus te leven’. Je hoeft geen remonstrant te zijn of lid van enig andere kerk. Op dit punt is er een grote eensgezindheid. Maar wat beleven vrijzinnigen als zij avondmaal vieren? Van een enthousiasme is zelden sprake. Bij sommigen leeft zelfs een uitgesproken afkeer. Er zijn periodes geweest dat in sommige gemeentes helemaal geen avondmaal werd gevierd. Is het niet mogelijk om aan de maaltijd, die ons door de traditie wordt aangereikt, een nieuwe of vernieuwde inhoud en vorm te geven? Staat de moeite die er veelal bestaat met het avondmaal niet haaks op de toenemende behoefte aan gezamenlijke en rituele maaltijden?

De ongemakkelijkheid en verlegenheid betreffen twee aspecten: de theologie achter het avondmaal en de beleving.

Het breken en delen van brood en het laten rondgaan van wijn verwijst naar de laatste maaltijd die Jezus hield met zijn leerlingen voor zijn lijden en sterven. Het Avondmaal wordt meestal gevierd op Witte Donderdag en vaak ook op de laatste zondag van het kerkelijk jaar als de overledenen herdacht worden. Dat geeft als vanzelf een ernstig en weinig vreugdevol karakter aan de plechtigheid. Bij sommigen roept dat beklemmende herin-

neringen op aan een kerk waar zij vroeger deel van uitmaakten. Aan de daar levende overtuiging bijvoorbeeld dat Jezus zijn lichaam en bloed, zijn leven, offerde zodat onze zonden vergeven konden worden. Die gaat terug op de woorden van Jezus ‘dit is mijn bloed, voor velen vergoten,’ waaraan de evangelist Matteüs heeft toegevoegd: ‘tot vergeving van zonden’³. In de traditie zijn deze laatste woorden sterk benadrukt en uitvergroot. Vrijzinnigen hebben met de gedachte dat één persoon zich liet doodmartelen om daarmee te boeten voor de schuld van alle andere mensen, nooit veel op gehad.⁴ Ook het benoemen van het ritueel als een sacrament, een gewijde handeling, waardoor God tot de mens komt, maakt velen huiverig.

Vrijzinnige christenen weten niet goed raad met het avondmaal. Zij houden het zo klein mogelijk, spreken liever van een ‘plechtigheid’ of een ‘godsdienstige handeling’ dan van een sacrament, dat klinkt hen te heilig in de oren. De herinnering van ouderen onder hen aan met name de orthodoxe opvattingen uit hun jeugd over zonde en verzoening en de dodelijke ernst waarmee het avondmaal meer gehouden dan gevierd werd, speelt daarbij een grote rol. Ze hebben daarom het accent graag verlegd van het offer dat Christus bracht naar het beleven van gemeenschap met Jezus en meer nog met elkaar. Van

een werkelijke theologische doordenking op de betekenis van deze rituele maaltijd is het bij vrijzinnigen tot nu toe weinig gekomen. In de nabije toekomst verwachten we echter twee dissertaties over dit onderwerp. De eerste is van Yvonne Hiemstra, werkzaam als geestelijk verzorger en voorheen predikant van de Remonstrants-Doopsgezinde Gemeente in Dokkum. In haar proefschrift komt zij tot een nieuwe opbouw en inkadering voor het opnieuw en op vrijzinnige wijze omarmen van rituelen zoals het avondmaal. Daarnaast werkt Iris Speckmann, wetenschappelijk medewerker aan het Doopsgezind Seminarium aan een promotie-onderzoek, waarbij zij een vergelijking maakt tussen het avondmaalsritueel en de meer hedendaagse vormen van samen-eten in Nederland.

Naast de theologie is er de beleving. Spreken wij over een 'dienst' of een 'viering'? Bij het avondmaal treden de gebreken van de protestantse eredienst duidelijker dan ooit naar voren: 'een overwaardering van het verbale en een onderwaardering van het rituele, en daarmee van de belevingskant van geloven'⁵. Het rationele van zoveel vrijzinnigen staat een vreugdevolle en meer mystieke ervaring vaak in de weg. In veel vrijzinnige gemeentes is de vraag actueel of het avondmaal nog raakt aan de eigen en gemeenschappelijke religieuze beleving. Voordat wij een werkelijk open avondmaal kunnen vieren, dat ook uitnodigend is voor gasten, mogen wij eerst de ervaring hebben dat we werkelijk iets essentieels met elkaar delen. Dat vraagt

om theologische bezinning, maar ook om bezinning in de gemeente zelf en om een zoeken naar nieuwe en aansprekende vormen en woorden.

Er zijn in onze gemeenschappen ook andere ervaringen met de maaltijd. We weten: samen eten geeft verbinding. We delen dan iets essentieels, voedsel dat ieder mens nodig heeft om te leven. Samen aan tafel voelen we ons meer dan anders een gemeenschap en staan vaak meer open voor onze verbondenheid met God. Het doet ons beseffen dat we in Christus ook verbonden zijn met de wereld buiten onze eigen groep. Daarom zijn anderen vanzelfsprekend welkom. Maar hoe welkom voelen mensen van buiten zich bij ons? In dit boekje gaan we op zoek naar mogelijkheden onze gastvrijheid te vergroten en om brood en wijn te delen op een manier die blij maakt, die verbindend is en niemand uitsluit. We proberen een handreiking te bieden aan al die gemeentes en voorgangers die worstelen met de vraag naar een betekenisvolle invulling van de maaltijdvieringen.

Oorsprong

Vieringen van brood en wijn worden in de katholieke traditie de eucharistie of de Mis genoemd en in de protestantse het avondmaal. Door eraan deel te nemen wordt op een bijzondere manier de verbondenheid met Jezus Christus beleefd. Voor de een staat het gedenken van zijn leven, zijn lijden en sterven centraal, anderen ervaren zijn aanwezigheid bij de maaltijd of zelfs het verenigd worden met Christus, omdat hij zichzelf geeft in dit sacrament. Het kan ervaren worden als een lichamelijke en rituele ontmoeting met God zelf. De maaltijd is sterk bijbels gefundeerd en vanaf het ontstaan van het christendom gehouden.

De eerste christenen kwamen bij elkaar op de sabbat en daarnaast voor een gezamenlijke maaltijd op de avond van de eerste werkdag, de zondag. Marius van Leeuwen schrijft daarover in 'Van feest tot feest'.⁶ Ze aten en spraken na tafel over hun geloof in Jezus de Messias. Men ging al gauw de wekelijkse maaltijd zien als een voortzetting van de maaltijden die Jezus hield met zijn volgelingen en met wie maar wilde aansluiten. Niet veel later werd het gebruik om bij het delen van het brood en het rondgaan van de beker woorden te zeggen die waren ontleend aan de berichten over een van die maaltijden, namelijk de laatste die hij met zijn vrienden hield. Waar het

aanvankelijk vooral ging om de onderlinge verbondenheid van zijn volgelingen, daar kwam meer en meer de verbondenheid met Christus voorop te staan. Met terugwerkende kracht stelden men het voor alsof Jezus zélf de opdracht had gegeven tot het houden van dit soort maaltijden. Een mooi voorbeeld, zo stelt Van Leeuwen, van wat tegenwoordig heet *invention of tradition*: er ontwikkelde zich een nieuw ritueel dat men extra gezag gaf door het te doen voorkomen alsof het er al altijd was geweest.⁷ De oudste bron is de eerste brief van Paulus aan Korintiërs, waar hij schrijft: 'Want wat ik heb ontvangen en aan u heb doorgegeven, gaat terug op de Heer zelf. In de nacht waarin de Heer Jezus werd uitgeleverd nam hij een brood, sprak het dankgebed uit, brak het brood en zei: 'Dit is mijn lichaam voor jullie. Doe dit, telkens opnieuw, om mij te gedenken.' Zo nam hij na de maaltijd ook de beker, en hij zei: 'Deze beker is het nieuwe verbond dat door mijn bloed gesloten wordt. Doe dit, telkens als jullie hieruit drinken, om mij te gedenken.' Dus altijd wanneer u dit brood eet en uit de beker drinkt, verkondigt u de dood van de Heer, totdat hij komt.'⁸ In het evangelie van zowel Matteüs, Marcus als Lucas wordt een relatie gelegd met het vieren van de joodse rituele maaltijd bij de viering van Pesach. 'Op de eerste dag van het feest van het Ongedesemde

brood, wanneer het pesachlam wordt geslacht, zeiden zijn leerlingen tegen hem: 'Waar wilt u dat wij voorbereidingen gaan treffen zodat u het pesachmaal kunt eten?' Bij de maaltijd voert Jezus rituele handelingen uit: hij neemt, zegent, breekt en deelt het brood. Vervolgens neemt hij de beker, spreekt de dankzegging uit en laat hem rondgaan. De woorden die hij daarbij uitspreekt, worden beschouwd als de 'instellingswoorden' waarmee hij de basis van een traditie legde: 'doe dit, telkens opnieuw, om mij te gedenken'.

De eerste christengemeenschappen gaven daaraan gehoor tijdens hun samenkomsten tijdens een werkelijke maaltijd. De basis van de kerk is de tafelgemeenschap en de bijbelgeschriften waren in de eerste plaats dienstbaar bij de Maaltijd. De tafel was het centrum van de samenkomst van de eerste christenen. In de kerk die ontstond, werd hij al gauw het centrum van de viering en kwam los te staan van de gewone maaltijd. Het werd een sacrament, een gewijde handeling, die teruggaat op een woord van Christus. Het was alsof Christus, als men het brood brak en de wijn ronddeelde, zélf in hun midden was. God kwam zo tot de mens. Door het werk van de Heilige Geest veranderde vervolgens in de katholieke traditie het brood in het lichaam van Christus en de wijn in zijn bloed (de 'transsubstantiatie'). Protestanten hebben van die opvatting afstand genomen, maar komen door het eten en drinken 'zichtbaar, tastbaar en proefbaar in verbinding met het lijfelijk bestaan' van

Christus.⁹ Vrijzinnigen gaan zover niet. Zij spreken liever van een 'plechtigheid' dan van een sacrament. Zij zien het als een herinneringsmaaltijd, een gedenken is van het leven van Jezus en het ritueel wordt beleefd als een symbolische handeling.

Na de reformatie is in de protestantse kerken het dagelijks samen kunnen delen van brood en wijn teruggebracht tot enkele zondagen in het jaar. Aan bijna al het uiterlijke dat de katholieke kerk kende, werd een einde gemaakt. De beelden, de geuren en de kleuren, de rituelen en de sacramenten verdwenen uit de kerk. Behalve dan doop en avondmaal, want die worden nadrukkelijk genoemd in de bijbel. De rituele maaltijd werd echter beperkt tot de Goede Vrijdag en de laatste zondag van het kerkelijk jaar, wanneer de overledenen van het afgelopen jaar worden herdacht. En steeds overheersen daarbij de donkere tonen van Jezus' sterven. Onder invloed van de oecumene wordt de Maaltijd van de Heer tegenwoordig op meer momenten gevierd en is er bijvoorbeeld ruimte gekomen voor diaconale en vreugdevolle accenten.

De Maaltijd kent vanuit de (katholieke) traditie verschillende elementen. De deelnemers *gedenken* Christus' leven, lijden, sterven en opstaan (de 'anamnese'), het is voor hen ook een maaltijd van *dankzegging* voor de gaven van brood en wijn (de 'eucharistie'), het *aanroepen van de Geest* (de 'epiclesse'), het *verwachtend uitzien naar de toekomstige wereld* van vrede en rechtvaardigheid en het *delen van brood en wijn* (de 'communie').

Tradities

Joodse rituele maaltijd: de Seider-maaltijd

Het Laatste Avondmaal vond plaats op de Joodse Seideravond. Jezus vierde met zijn leerlingen het Joodse paasfeest met een seidermaaltijd, de feestelijke maaltijd van ongezuurde broden en bittere kruiden, die herinneren aan de uittocht uit de slavernij in Egypte. Het brood, de matses, staat symbool voor het feit dat Israël overhaast uit Egypte moest vertrekken, zonder tijd om het brood te laten rijzen en de bittere kruiden, voor de onderdrukking waaronder het volk had moeten leven. Jezus betrok op de avond voor zijn lijden en sterven bepaalde onderdelen op zichzelf en gaf er zo een nieuwe betekenis aan.

Katholieke rituele maaltijd: de Eucharistie

Katholieken vieren de maaltijd van brood en wijn wekelijks en in de kloosters zelfs dagelijks. Ze beleven iets anders dan protestanten, omdat ze geloven dat brood en wijn werkelijk lichaam en bloed van Christus worden. Deze heilige maaltijd noemen ze de Mis-viering of de eucharistie-viering. Het Griekse 'eucharistia' betekent dankzegging. Het is een dankzeggingsmaal waarin eerst God wordt gedankt voor zijn grote daden en zijn goede schepping en voor het geven van zijn zoon als de verlosser van ons leven en als leidsman van ons geloof.

In de dankzegging zijn wij één met de kerk wereldwijd én met de hemel boven ons en we zingen in eeuwige verbondenheid met de engelen daar: Heilig, heilig, heilig (het Sanctus). Volgens de katholieke leer draagt de priester in de gedaantes van brood en wijn het lichaam en bloed van Christus op aan God. Het offer dat Jezus bracht aan het kruis wordt zo vernieuwd. De priester spreekt daarbij de woorden uit waarmee Christus het sacrament heeft ingesteld: 'Neemt en eet, dit is mijn lichaam' en 'Dit is mijn bloed van het verbond, dat voor velen wordt vergoten.' Bij deze wijding of consecratie zijn - na het aanroepen van de Heilige Geest - brood en wijn veranderd in het lichaam en bloed van Christus (de transsubstantiatie). Vanuit rooms-katholiek gezichtspunt is het ambt en de wijding van de priester hierbij essentieel. Die garanderen dat Christus present is. Een belangrijk moment is de communie, wanneer de gelovigen het brood, de hostie, en eventueel ook de wijn ontvangen, dat voor hen het lichaam en het bloed van Christus zelf is. Het woord communie betekent gemeenschap. De gelovige verenigt zich met Jezus, fysiek, in zijn ingewanden, maar ook spiritueel, in zijn hart. Iedere keer dat men ter communie gaat groeit men in de eenwording met God door Christus. Voor veel katholieken is het ontvangen van de communie het meest essentiële

van elke viering. Het komt tegemoet aan een verlangen naar ritualiteit en lichamelijkheid.¹⁰

Niet-katholieken mogen niet deelnemen aan de communie, de uitreiking van het brood (de hostie). Je moet 'in gemeenschap zijn' met alles wat de rooms-katholieke kerk leert om de communie te mogen ontvangen.

Protestantse rituele maaltijd: het Avondmaal

Protestanten spreken over het Avondmaal, al wordt wel beseft dat dit begrip de betekenis erg inperkt tot een herinnering aan Witte Donderdag en Goede Vrijdag. Protestanten geloven niet dat brood en wijn daadwerkelijk veranderen in het lichaam en bloed van Christus, maar beleven wel dat hij bij de viering echt aanwezig is. Met de maaltijd krijgen zij deel aan Christus en vernieuwen ze de relatie met God. 'Het avondmaal laat zintuiglijk zien wat het heil van Christus inhoudt: bevrijding uit de macht van de zonde, verzoening, aanvaarding door God in een nieuwe gemeenschap van mensen met wie we in eenheid en gelijkheid verbonden worden.'¹¹ Het is alsof even de nieuwe wereld, het koninkrijk van God, al is aangebroken. De gave van brood en wijn is een gave voor onderweg. De nieuwe wereld is er nog niet, maar we krijgen er wel een voorsmaak van en worden ervan verzekerd dat het met onze wereld niet fout afloopt.¹² Vanuit protestants gezichtspunt wordt het avondmaal gehouden omdat in de bijbel staat dat Christus dit van ons

vraagt en er te lezen valt dat het ook plaatsvond in de onderlinge bijeenkomsten van de vroege christelijke gemeenten. Het avondmaal is de protestantse 'vervanging' van de katholieke mis. Jezus at, volgens de protestantse opvatting, samen met zijn leerlingen gewoon brood en dronk gewone wijn en droeg hun op om dit voortaan te blijven doen als een gedachtenis aan zijn dood. Maar bij de aanvang van de reformatie waren er direct ook verschillende visies op de betekenis. Katholieken gaan uit van de werkelijke verandering van brood en wijn in het lichaam en bloed van Christus (de transsubstantiatie). In de visie van *Maarten Luther* (1483-1546) zijn bij het avondmaal het brood en het lichaam van Christus tegelijkertijd tegenwoordig, zonder dat het één in het ander verandert (de consubstantiatie). In de calvinistische opvatting kan Jezus Christus niet aanwezig zijn in brood en wijn, omdat Hij bij God in de hemel is. Volgens *Johannes Calvijn* (1509-1564) worden de gelovigen tijdens het avondmaal echter wel met Christus verenigd, door de heilige Geest.

De hervormer *Ulrich Zwingli* (1484-1531) beschouwde het avondmaal als een gedenken van Jezus' dood. Dat heeft voor hem symbolische betekenis. De instellingswoorden 'Dit is' (mijn lichaam) moeten we dan verstaan als 'Dit betekent'. Zwingli had vanuit zijn humanistische achtergrond moeite met het 'mysterie' dat brood en wijn het lichaam en bloed van Christus zouden zijn. Het was voor hem verstan-

delijk niet te rijmen, dat Christus overal waar het Avondmaal werd gevierd ook lijfelijk tegenwoordig zou zijn. Hij ging liever uit van een tweedeling tussen lichaam en geest, zoals Plato dat vroeger had geleerd. In de geest was Christus dus bij het Avondmaal aanwezig, maar niet lichamelijk.

In veel protestantse gemeentes betekent deelname aan het avondmaal dat je daarmee je geloof belijdt dat Jezus Christus de gelovigen door zijn dood en opstanding gered heeft van hun zonden. Om die reden is het gebruikelijk dat men eerst openbare belijdenis van het geloof heeft gedaan voordat men deelneemt aan het avondmaal.

Behalve de leden van de gemeente die belijdenis hebben gedaan, kunnen, na instemming van de kerkenraad, ook de doopleden, kinderen, de leden van andere gemeentes of van andere kerken die in hun kerkgemeenschap tot de viering van het avondmaal zijn toegelaten, deelnemen.

Het avondmaal, dat tenminste vier keer per jaar plaats vindt, wordt bediend door een predikant, bijgestaan door de diakenen, met gebruikmaking van een van de orden uit het dienstboek van de kerk.

Vrijzinnige rituele maaltijd: het Avondmaal

Over het algemeen hebben vrijzinnigen met hun ‘denkend geloven’ en ‘gelovend denken’ meer op met een goede preek dan met rituelen. De benadering van het geloof is eerder rationeel

dan gericht op liturgie, rituelen of sacramenten. Er zou zelfs sprake zijn van een sacramentele zwakte, zo stelt de Britse theoloog Theo Hobson, die betoogt dat het christendom van oudsher een godsdienst is die per definitie geworteld is in rituelen.¹³ Een werkelijk vrijzinnig gelovige heeft geen bemiddeling van een ritueel nodig om tot God gebracht te worden. Hobson waarschuwt ons ervoor dat kerkdiensten zonder ritueel het gevaar lopen alleen nog voordrachten te worden die geen recht doen aan de religieuze beleving, die zich juist wil uitdrukken in symbolen en rituelen. Als er avondmaal of de Maaltijd gehouden wordt dan doen vrijzinnigen dat het meest in de lijn van Zwingli, die een symbolische opvatting van het Avondmaal huldigde. De nadruk ligt op het gedenken van Jezus’ leven en daarmee is het avondmaal vooral een *herinneringsmaal*.

Vanuit vrijzinnig gezichtspunt, schrijft Rick Benjamins, bijzonder hoogleraar vrijzinnige theologie, is het avondmaal een dubieus ritueel omdat het daar op een magische manier gaat over Christus’ aanwezigheid hier en nu.¹⁴ Vrijzinnigen hebben altijd moeite gehad met de protestantse avondmaaltraditie. Over het algemeen kozen zij voor een symbolische opvatting van het avondmaal, in de lijn van Luthers tijdgenoot Zwingli. Met de toespitsing van het avondmaal op zonde en verzoening hadden zij weinig op. Woorden als ‘het bloed dat vergoten wordt ter vergeving van de zonden’ wilden

zij niet meer horen. Het vrijzinnig mensbeeld is er te rationeel en te optimistisch voor. Leden die zijn overgekomen uit meer orthodoxe kerken hebben deelname aan het ritueel daar veelal ervaren als een beloning voor oprecht geloof en goed gedrag en minder als voedsel voor onderweg voor onvolmaakte mensen.

In de zomer van 2017 is een enquête gehouden (zie bijlage) onder Remonstrantse en vrijzinnig-protestantse predikanten en voorgangers van Vrijzinnigen Nederland. Tweeëndertig van hen reageerden. Hieruit bleek het volgende. In één gemeente vond nooit een maaltijdviering plaats, in 30% van de gemeentes maar één keer per jaar en in 23% twee keer, meestal op Witte Donderdag en de laatste zondag van het kerkelijk jaar als de overledenen herdacht worden. In één gemeente wordt de ene jaarlijkse dienst nog altijd met Goede Vrijdag gehouden. Begrijpelijk dat in de beleving de donkere kant dan vaak overheerst. In nog weer 37% van de gemeentes is er vier keer of meer in het jaar een Maaltijd. In die gevallen vaak ook bij de 'startzondag' en/of aan het begin van de 40-dagetijs van de Advent. In één van deze gemeentes is er iedere maand een Maaltijd. De naam Avondmaal is nog altijd gebruikelijk in 30% van de gemeentes, in 20% hanteert men het begrip Maaltijdviering, in 13 % is de benaming Maaltijd van Brood en Wijn gangbaar. Iedere twee keer worden de namen Agapè-viering, Vreugdemaal en Maaltijd van de Heer gebruikt.

In bijna alle gemeentes heeft de van oudsher eenzijdige nadruk op Jezus' afscheid en dood plaats gemaakt voor aandacht voor een aantal andere facetten zoals de gedachtenis van alles waar Jezus voor stond, voor het aanroepen van de Geest en dat van de verwachting van Gods andere wereld (waarvan de Maaltijd de 'voorsmaak' is).

Princiepelijk is het open karakter van de Maaltijd. Zoals in de 'nodiging' bij de remonstrantse viering wordt gesteld: 'De Heer roept ons allen'. Leden van andere kerken, onkerkelijken, kinderen, zij die (nog) geen belijdenis hebben gedaan, gescheiden mensen, homo's, groepen die in andere kerken kunnen worden buitengesloten, horen vanzelfsprekend bij die 'allen'. De verantwoordelijkheid wordt gelegd bij de kerkganger zelf: wie oprecht mee wil doen, is welkom. Het is niet aan de kerkenraad, de predikant of een kerkorde om mensen die verwachten iets heilzaams te beleven aan de maaltijd daar het recht toe te ontzeggen. Was het niet Christus zelf die de maaltijd hield juist met degenen die er naar de heersende opvattingen niet bij hoorden? Hij hield vaak tafelgemeenschap met mensen die er naar de heersende opvattingen niet bij hoorden.¹⁵

Soms spreekt een gezamenlijke maaltijd zoals bijvoorbeeld een Paasontbijt meer aan. Onder invloed van de internationale oecumenische contacten, m.n. het Lima-rapport¹⁶, is een

grotere openheid gekomen voor de vreugdevolle facetten van de Maaltijd, zoals de dankzegging en het verwachten van het komend rijk van vrede en recht.

Remonstranten zien het avondmaal niet zozeer als sacrament, maar als een 'plechtigheid'. In het kerkboek dat zij uitgaven in 1943 staat een uitleg of 'verantwoording' en niet een 'formulier', een vastgelegde leer, zoals in andere kerken wel gebruikelijk is. De verantwoording geeft een spirituele betekenis aan de Maaltijd: 'In alle stoffelijke dingen ligt een geheim verborgen', zo lezen we. Daardoor kunnen de dingen ons, 'door de uiterlijke gedaante heen', iets tonen van wat eeuwig is. Het éne kan dus symbolisch verwijzen naar iets anders en diepers; het zichtbare kan verwijzen naar wat onzienlijk is. Zo verwijst het brood van deze maaltijd naar het lichaam van Christus, dat gebroken moest worden, en de wijn naar het bloed, dat werd vergoten; en samen verwijzen die twee, aldus de verantwoording, naar het geheim van een liefde die zich opofferde en die uiteindelijk sterker bleek dan de dood ...'¹⁷

De Avondmaalsdienst vormde tot het liturgiekatern van 1996 geen onderdeel van de basisliturgie. Het was daar een uitzondering op. In het genoemde jaar werd de viering in de basisliturgie opgenomen, zij het tussen haakjes en dat wil zoveel zeggen als: 'hij behoort tot het gewone patroon van

de kerkdienst, maar je kunt hem weglaten'. En dat wordt ook meestal gedaan.

In het veelgebruikte tafelgebed van Johan Blauw valt op dat wel Jezus' woorden 'neemt en eet, dit is mijn lichaam' klinken, maar niet de toevoeging 'dat voor u gegeven wordt' (Lukas 22:19). Wel: 'drinkt allen hieruit, want dit is het nieuwe verbond in mijn bloed', zonder de toevoeging 'dat voor velen vergoten wordt tot vergeving van zonden' (Matteüs 26:28). In het andere, gezongen tafelgebed in dit katern wordt de reden van het eten en drinken ook genoemd: het is 'tot mijn gedachtenis'.

Remonstranten nemen afstand van de offertheologie die zegt dat Jezus de prijs betaalt voor het tekortschieten van de gehele mensheid tegenover God. Ze verwerpen met andere vrijzinnigen de verzoeningsleer, dat volgens veel theologen het centrale leerstuk van het christendom zou zijn.

Bij **doopsgezinden** is het, net als bij de remonstranten en andere vrijzinnigen, tegenwoordig gebruikelijk een 'open avondmaal' te vieren. Van oudsher was dat anders. Met de leden die belijdenis hadden afgelegd werd 'enigheid gehouden'. 'Voor ons, als op belijdenis gedoopte leden van deze gemeente, is het dus een moment van bezinning op wat Jezus' dood en opstanding ons te zeggen hebben; een maaltijd van vreugde

om Gods rijk dat komende is; een teken van onderlinge eenheid en van onze gezamenlijke bereidheid om naar Christus' voorbeeld te leven en te delen.¹⁸ Niet-gedoopten en (dus ook) kinderen waren buiten gesloten. Doopsgezinden hebben geen ambten of sacramenten, omdat er in de bijbel ook geen sprake is van kerkelijke ambten of van het begrip sacrament. Doop en Avondmaal worden gezien als belijdenisdaden van de individuele gelovige waarmee hij of zij de verbondenheid met Christus bevestigt.¹⁹ De doopsgezinden gaven in een reactie op het Lima rapport aan dat zij een uitgesproken prioriteit geven aan de vragen van vrede en gerechtigheid. De nadruk ligt op ethiek en een non-sacramentele interpretatie. Anders dan deze Nederlandse reactie was die van de Amerikaanse Mennonisten die een meer mystieke, sacramentele avondmaalsopvatting huldigen.

Vrijzinnigen Nederland, de voormalige Nederlandse Protestantenvond (NPB), is een vereniging en geen kerk en kent geen sacramenten en ambten. In ongeveer de helft van de afdelingen wordt een 'rituele maaltijd' gevierd. Deze viering heeft sterker te maken met het gevoel van gemeenschap dan met het traditionele christelijke symbool van wijn en brood. Het 'vieren van de gemeenschap' gaat samen met het aspect van de dankbaarheid voor het leven, voor de ontmoetingen en de zorg om elkaar. De meeste afdelingen die brood en wijn

delen doen dat eenmaal per jaar, 'dat is voldoende'. Vrijzinnigen Nederland maakt sinds 2012 deel uit van de *International Council of Unitarians and Universalists (ICUU)*. Ook daar wordt het avondmaal maar weinig gevierd.

Ontwikkelingen in de afgelopen eeuw

Bij de vrijzinnigen werd een zekere, maar ook tijdelijke, herwaardering voor het avondmaal merkbaar onder invloed van twee bewegingen. De eerste was die van het *rechtsmodernisme* in de jaren na de Eerste Wereldoorlog. Het vooruitgangsgeloof van voor de oorlog ging uit van de optimistische verwachting dat het redelijk denken en de snelle ontwikkeling van techniek en wetenschap de wereld tot vervolmaking zouden brengen. Dit vertrouwen had een ernstige knauw gekregen in de jaren 1914-1918. Het besef van zonde en genade keerde terug met name in het werk van K.H. Roessingh en G.J. Heering. Zij zochten naar een moderne en vrijzinnige interpretatie van traditionele christelijke begrippen en praktijken. Ook kreeg de Christusfiguur een meer centrale plaats en won het uitzien naar de toekomstige wereld, het Koninkrijk van God, aan betekenis.

De tweede beweging is die van de oecumene na de Tweede Wereldoorlog. De sterk groeiende oecumenische samenwerking van de kerken leidde tot het BEM-rapport over doop, avondmaal en ambt (Baptism, Eucharist and Ministry), ook wel bekend als het Lima-rapport uit 1982. Vertegenwoordigers van kerken die in het verleden elkaars opvattingen vaak hadden bestreden, bleken verrassend gezamenlijke woorden

te kunnen geven aan de betekenis van de Maaltijd. Het rapport opende nieuwe perspectieven voor het interkerkelijk vieren van de Maaltijd.

In een aantal remonstrantse gemeentes werd onder invloed van dit rapport voortaan het avondmaal vaker dan één keer per jaar gevierd. Twee bijbelse noties traden sterker naar voren: het aspect van de gedachtenis-aspect en het gebed om de Heilige Geest. Bij 'gedachtenis' gaat het niet alleen om een terugdenken aan het 'laatste avondmaal', maar wordt dat wat toen is geschied actueel gemaakt. De tweede notie was het gebed om de gave van de Heilige Geest, waarmee de gelovigen deel kunnen krijgen aan dat wat wordt verkondigd en in de maaltijd wordt bevestigd. In een officiële reactie op het Lima-rapport lieten de remonstranten weten: 'Zo zijn wij zelf door de oecumenische beweging geattendeerd op een aantal in eigen kring verwaarloosde gebieden. Dat geldt met name voor de liturgie en de bezinning op de betekenis van de sacramenten.' Het remonstrantse 'liturgiekatern' (1996) opende met een 'basisliturgie' die op één punt revolutionair was. In eerdere remonstrantse liturgieontwerpen betrof de 'gewone orde van de dienst' een 'woorddienst', waarin de preek centraal stond. De Avondmaalsdienst vormde daarop een uitzondering; voor

de 'orde' daarvan moest je verder bladeren. In 1996 werd de viering van de 'maaltijd van brood en wijn' in de basisliturgie opgenomen. Hij behoort in principe tot het patroon van de gewone kerkdienst, maar je kunt hem weglaten. Tenminste, zo is de gedachte maar (nog) niet de praktijk.

In veel gemeentes worden de liturgische kleuren weer ingevoerd. Van de tafel en van de kansel hangt een kleed in de kleur die bij dat deel van het kerkelijk jaar past: wit, de kleur van reinheid, zuiverheid, van het nieuwe begin, hoort bij het kerst- en paasfeest en bij een doop, de kleur rood, is die van het vuur en past bij het pinksterfeest en de inzegening van een relatie, de kleur paars is die van boete, inkeer en rouw, en hoort bij de 40-dagentijd voor Pasen en de adventstijd, de kleur groen is die van hoop, verwachting en toekomst, en hoort bij de zondagen door het jaar. Predikanten verruilen vaker de zwarte toga met bef voor een witte gebedsmantel met een stola in de kleur die past bij de liturgische kalender.

Het samen vieren van de eucharistie c.q. het avondmaal van katholieken en protestanten is helaas bijna onmogelijk geworden, met name door het strikter naleven van de regels door de rooms-katholieke kerk. De regel is dat 'intercommunie', het delen van brood en wijn van katholieken met leden van andere kerken, niet kan worden toegestaan, omdat de eucharistie een teken van eenheid is en dus niet gevierd kan worden als die eenheid er niet is. Er is een 'onverbrekelijke band tussen de

eucharistische tafelgemeenschap en de volledige kerkelijke gemeenschap en de zichtbare uitdrukking daarvan'.²⁰ Tegelijk blijft er in de voorschriften een zekere ruimte om de maaltijd des Heren behalve als uitdrukking van bestaande eenheid ook te zien als middel om tot eenheid te komen. De vraag is dus: moet je het eerst helemaal met elkaar eens zijn om samen te vieren, of helpt het samen vieren om het met elkaar eens te worden?

In de theologische discussie tussen rooms-katholieken en protestanten spelen voorts twee kwesties een centrale rol. De eerste is de vraag, die ook protestanten onderling heeft verdeeld, n.l. op welke wijze Christus werkelijk aanwezig is in de viering. De tweede gaat over de vraag naar het offerkarakter van de Maaltijd. In de rooms-katholieke traditie wordt dit soms zo opgevat als dat Christus in het Misoffer door de priester opnieuw aan God wordt geofferd. In de protestantse traditie wordt de eenmaligheid van het offer van Christus benadrukt.

Pleidooi voor vernieuwing en verbreding

In onze vrijzinnige gemeentes gaat de verlegenheid met het vieren van het klassieke avondmaal samen met een groeiende waardering voor het houden van gezamenlijke maaltijden bij allerlei gelegenheden. De geloofsgemeenschap in onze tijd leeft kennelijk niet meer alleen van goede preken, lezingen en gesprekskringen.

Er is in onze cultuur vraag naar een nieuwe verbinding. Na alle secularisatie en individualisering zoeken veel mensen naar een 'nieuw wij', naar een samenzijn waar mensen met elkaar verbonden worden en onderlinge verschillen vruchtbaar worden gemaakt. Ook is er vraag naar nieuwe rituelen en symbolen. Voorbij alle kale woorden en rationalisaties is men gevoeliger geworden voor verbeelding in kleuren, handelingen en symbolen. Het uiterlijke van het geloof krijgt steeds meer ruimte. Dat leidt niet af van het innerlijke, zoals het calvinisme steeds meende, maar blijkt het geloof te voeden en ermee te resoneren.

De ontmoeting aan tafel brengt mensen tot elkaar en versterkt het besef een gemeenschap te vormen. De rituelen, de voorwerpen en de elementen van brood en wijn maken dat wat wezenlijk is zichtbaar. Rick Benjamins verdedigt de stelling dat de protestantse kerk niet de kansel maar de tafel centraal

zou moeten stellen. Uitgangspunt mag zijn dat aan onze tafels, ongeacht bij welke maaltijd of bijeenkomst ook, mensen bijeenkomen die ieder een eigen leefstijl en opvattingen hebben, maar toch een gemeenschap willen vormen en elkaar in hun anders-zijn willen aanvaarden. We vormen gemeenschappen van pluriformiteit en diversiteit. Benjamins stelt: 'Die gemeenschap wordt niet gevormd onder de kansel maar aan tafel. Aan tafel erkennen en aanvaarden wij elkaar, ten diepste omdat wij ons in Christus door God aanvaard mogen weten en daarom elkaar aanvaarden en erkennen.' Anders gezegd: we vormen een gemeenschap waarin Gods aanwezigheid wordt gevierd doordat mensen rond de tafel een gemeenschap willen vormen. Zij nemen de spanningen en tegenstellingen uit de samenleving mee. Waar mensen met tegengestelde opvattingen en achtergronden elkaar elders niet zo gauw bij een maaltijd ontmoeten, daar gebeurt dat in de christelijke gemeenschappen (hopelijk) wel.

Dat wij graag met elkaar en met buitenstaanders aan tafel gaan, is niet omdat de traditie dat van ons vraagt, of omdat het in de bijbel staat. Wij doen dat omdat we geloven dat de maaltijd een goede gelegenheid is om mensen te ontmoeten en met hen ook iets van Gods werkelijkheid te ervaren. Bij de Maaltijd lezen

we dat wat inspireert, uit de bijbel, of andere teksten, afhankelijk van degenen met wie wij aan tafel zitten. Bij de maaltijd accepteren we elkaar, durven we de spanningen aan die er zijn en voelen wij ons met elkaar verbonden en willen we bijdragen aan een verdraagzame en rechtvaardige samenleving.

Aan het begin van deze eeuw werkte Jan Hendriks, hoofddocent gemeenteopbouw aan de Theologische Faculteit van de VU, dit alles uit in het model van de gemeente als herberg.²¹ Zij staat langs de weg die mensen gaan, is open en gastvrij, biedt een tafel waar met elkaar gegeten, gesproken en gebeden kan worden, geeft ruimte om je verhaal te vertellen. Ze geeft verhalen voor onderweg, die gaan over God en mens, en ze is er niet op uit om mensen binnen te houden, maar wil hen voorzien van het nodige om gesterkt hun reis te kunnen vervolgen. In verschillende gemeenschappen zijn 'herbergdiensten' gehouden. In de herberg is men niet gebonden aan kerkelijke regels. Er zijn geen vaste tafelgebeden en standaardgebeden. Er is alle ruimte om te experimenteren met nieuwe woorden en nieuwe rituelen. Zo kan er een heel diverse praktijk ontstaan. Aan de ene kant zijn er gemeentes die het vieren van het Avondmaal hebben afgeschaft maar wel een gezamenlijk ontbijt met Pasen of op een ander moment kennen. Soms ontbreekt het daar zelfs aan een gebed vooraf. Aan de andere kant zijn er gemeentes, met name onder de vrijzinnig- protestanten die het 'Heilig Avondmaal' vieren. De meeste gemeentes zijn steeds

op zoek naar nieuwe vormen. De accenten in de betekenis zijn terug te vinden in de benamingen die er aan gegeven worden, zoals 'Delen van brood en wijn' en 'Vieren van gemeenschap'. Er zijn verschillende gelegenheden en vormen voor gezamenlijke maaltijden. Ik pleit voor het maken van een helder onderscheid. Geef ruimte aan een maaltijdviering waar de verbondenheid met Jezus Christus duidelijk centraal staat. Soms wordt er op Witte Donderdag een broodjesmaaltijd gehouden, al dan niet onder de naam Avondmaal, waarbij naar geloven is geschrapt in klassieke teksten en liturgische vormen omdat men zich daar niet meer in herkent. Er zijn dan andere teksten voor in de plaats gekomen. Er wordt nauwelijks nog recht gedaan aan enige traditie, terwijl er ook geen nieuwe vorm ontstaat die enigszins aansluit bij het religieus beleven van veel mensen van onze tijd. Het is dan beter op een ander moment, een ander type maaltijd te houden onder een andere naam. Het is zinvol om bij de voorbereiding van de Maaltijd eerst helder te krijgen wat voor type van verbinding er wordt nagestreefd. Zoeken we in de eerste plaats verbinding met Jezus Christus, vieren we de onderlinge gemeenschap of leggen we met name verbinding met buitenstaanders, bijvoorbeeld vluchtelingen of buurtgenoten? Bij een maaltijd rond het leven van Jezus Christus en onze relatie tot hem, ligt de nadruk op een kerkelijke viering met een mogelijk mystiek en/of ethisch accent. Wanneer we de maaltijd gebruiken met elkaar of met

anderen, staat het sociale aspect voorop. Dat vraagt om andere woorden en een andere benaming. Hebben we gasten aan tafel met een onkerkelijke of niet-christelijke achtergrond dan mogen zij niet buitengesloten worden met een typisch christelijk woordgebruik. Op grond van deze overwegingen pleit ik voor drie typen maaltijdvieringen, die ieder een plek in ons jaarlijkse vieringenrooster kunnen krijgen.

A. De Maaltijd die ons verbindt met Jezus Christus: we danken, we denken terug, we roepen aan, we zien vooruit, we breken en delen.

De maaltijd die ons verbindt met Jezus Christus kent vele namen: Avondmaal of Heilig Avondmaal, Maaltijd van de Heer, Maaltijdviering, Viering van Brood en Wijn, Delen van Brood en Wijn, Eucharistie, de Heilige Mis, Vieren van de gemeenschap, Maaltijd van het Koninkrijk, Agapè-viering, het Vieren van Verbondenheid, Dienst van de Tafel, Vreugdemaal, Enigheid houden, of Het feest van de opstanding. In deze namen vinden we vaak terug welk aspect van de maaltijd de meeste nadruk krijgt.

Een reden om de Maaltijd te vieren is dat wij ons uitgenodigd voelen door Jezus Christus, die de maaltijd hield met zowel zijn leerlingen als met zondaars als met de massa's die hem

zochten. Bij de laatste maaltijd zegt hij: 'Doet dit tot mijn gedachtenis'. Door op die uitnodiging in te gaan verbinden wij ons met hem. De Maaltijd van de Heer kent zowel een symbolische, als een geestelijke of mystieke kant, maar ook een heel concrete en fysieke. Bij het Avondmaal stap je een andere ruimte binnen. Handelingen, voorwerpen, woorden brengen mens en God bij elkaar. 'Je bent verbonden met het leven van Jezus en zijn voorgangers, je bent verbonden met de levende Christus in de hemel'²². Je bent verbonden met zijn kwetsbaarheid toen hij onder ons leefde, met zijn leven, zijn lijden en zijn dood. Die verbondenheid wordt, anders dan in de woorddienst, tastbaar en zichtbaar als je let op de kring, de tafel, de beker, de servetten, het brood, de wijn, de spijsvertering. Die verbondenheid heeft ook een mystieke dimensie. In het gedenken van Jezus, bij het horen van de woorden die hij sprak en de gebaren die hij maakte, ervaren deelnemers zijn aanwezigheid. Naast deze geestelijke ervaring kan er een fysieke beleving zijn. Bert Dicou schrijft: 'De woorden 'dit is mijn lichaam' en 'dit is mijn bloed' zijn zeer uitgesproken, niet mis te verstane lijfelijke woorden – zozeer zelfs dat ze weerstand oproepen en sommige voorgangers of gemeentes kiezen dan voor 'mooie' poëtische alternatieven. Ik ben daar geen voorstander van. Laten we het ritueel niet zijn kracht ontnemen door er iets lieflijkers, zachters en prettigers en vooral onlichamelijks van te maken. De oorsprong van het ritueel is

niet zacht en lieflijk, het gaat over een lichaam dat gebroken wordt, een leven dat wordt weggedaan.²³ Volgens Paulus is de gemeente die samenkomt rond de maaltijd bovendien zélf ‘lichaam van Christus’.²⁴ Het gaat er immers om dat zij niet alleen het ritueel herhalen, maar dat zij het ook feitelijk gaan ‘belichamen’. Zo kan de kerkvader Augustinus dan ook zeggen dat de gemeenschap in de eucharistie ontvangt wat ze is en dat zij wordt wat ze ontvangt: het lichaam van Christus.²⁵

Volgens de eucharistische traditie van de katholieke kerk bestaat het tafelgebed uit de volgende elementen. Er is de *dankzegging* aan de Schepper voor de gaven van brood en wijn (de eucharistie). Er is de herinnering aan Jezus leven en sterven (het *gedenken*, de anamnese). De *instellingswoorden* worden uitgesproken. Er is de bede om de Geest, die ons leert het leven te delen zoals Jezus dat deed (de epiclese). In dit gebed wordt God gevraagd zijn Geest te zenden. Er wordt voorts gebeden voor de gelovigen die tijdens de uitdeling, de communie, deel zullen krijgen aan het lichaam en bloed van Christus. Er is het *uitzien naar het Gods Rijk*, de wereld waarin alle mensen het elementaire goed en geluk toekomt (het eschatologische aspect) Het is de gerichtheid op het ‘uiteindelijke’, het Koninkrijk van God). Brood en wijn wordt gedeeld, de communie, als *gemeenschap van gelovigen*. Wij ontvangen brood en wijn samen met anderen, mensen die we niet zelf hebben uitgekozen.

Al deze elementen staan niet los van elkaar; ze vormen een zinvol, samenhangend geheel. Tegelijk kan aan al deze facetten onvoldoende recht gedaan worden in één viering. Bij verschillende gelegenheden kan een wisselend accent gelegd worden. Het ligt voor de hand dat tijdens een Maaltijd van de Heer op Witte Donderdag de nadruk ligt op de herinnering aan Jezus’ leven en sterven. Deze viering kan met recht de naam **Avondmaal** behouden. In de lezing uit het Johannes-evangelie, die op de traditionele leesroosters staat, horen we dat Christus tijdens de maaltijd de voeten van zijn leerlingen wast. Het is een voorbeeld van hoe de gemeenschap in zijn naam zich dienstbaar en nederig zich naar elkaar moet opstellen. In de katholieke liturgie wast de priester de voeten van een aantal uitgekozenen en nadat hij het kazuifel, zo nodig, heeft afgelegd, en droogt deze af, terwijl hij geholpen wordt door assistenten. In protestantse gemeentes is er een groeiende belangstelling voor dit ritueel, als uitdrukking dat tot uitdrukking wil brengen dat wij gelijk zijn aan elkaar en een hulp zijn voor elkaar. Om tegemoet te komen aan velerlei praktische bezwaren tegen de voetwassing vindt in enkele gemeentes ook wel een handwassing als vergelijkbaar ritueel plaats. Deze handwassing, als symbool van de voetwassing, wil tot uitdrukking brengen dat wij ons steeds opnieuw rein en gezuiverd mogen weten, van vuil dat we in ons leven opdoen. We mogen ons zowel uiterlijk als innerlijk gereinigd weten. Daarvan treft u in de bijlage een

voorbeeld aan. Tijdens de viering kan het delen van brood en wijn volgen op een voetwassing.

Met Pinksteren ligt het accent bij het aanroepen van de Geest. Met de uitstorting van de Geest nam de christelijke gemeente een aanvang; het is de ‘verjaardag’ van de kerk. Dat kan aanleiding zijn om een maaltijdviering te houden met als aanduiding **Vreugdemaal**. Rond de Dankdag voor Gewas en Arbeid, de eerste woensdag van november, kan er een oogstdienst gehouden worden met de naam **Viering van Brood en Wijn** waarbij de dankzegging (eucharistie) voor de vruchten van de aarde in het middelpunt staat.

Op de laatste zondag van het kerkelijk jaar, ook wel *Eeuwigheidszondag* genoemd, worden vrij algemeen in onze gemeentes de namen van de leden en vrienden herdacht die in het afgelopen jaar zijn overleden. Vaak is er tijdens de dienst ook een maaltijd. Deze versterkt de band tussen de gemeenteleden op het moment dat verdriet en goede herinneringen zo bepalend zijn. De nadruk op deze laatste zondag van het jaar kan gelegd worden bij de dankbaarheid voor alles wat ons in de overleden mensen geschonken is. Een **Maaltijd van Dankbaarheid** is daarbij een goede benaming.

Bij de aanvang van de Advent, een tijd van verwachting, kan een **Maaltijd van het Koninkrijk** gehouden worden, waarbij het uitzien van de komst van Christus verbonden wordt

met het uitzien naar de komst van het Koninkrijk van God. Deze **Maaltijd van het Koninkrijk** is ook geschikt voor een *oecumenische viering* waaraan rooms-katholieken deelnemen. We kunnen er niet om heen, dat het vieren van de Eucharistie door katholieken en protestanten sámen helaas nog op kerkordelijke grenzen stuit. Wat kan dat wél? Wat wij oecumenisch wérkelijk met elkaar delen, is het verlangen naar het Koninkrijk Gods: de werkelijkheid waarin wij leven en samenleven naar Gods wil. Brood en wijn (druiven of druivensap) zijn bij uitstek tekenen van dat Rijk. Brood wordt gebroken zodat allen deel van leven hebben. Bij het uitdelen kan je zeggen: ‘Brood-ten-leven’; wijn (druivensap) wordt gedeeld om het leven te vieren. Bij het uitdelen kan je zeggen: ‘Wijn van het Koninkrijk’. Brood en wijn zijn dus de voorsmaak van het Koninkrijk én de foerage op de wég naar dat Koninkrijk. Zo kan bij iedere oecumenische dienst ‘de viering van de Maaltijd van het Koninkrijk’ het centrum zijn.

Hoe vieren we?

Hoe vieren wij de maaltijd die ons verbindt met Jezus van Nazareth? Gaat het om een werkelijke maaltijd of om een plechtige dienst in een kerkgebouw? Het antwoord dat christenen hebben gegeven op de opdracht ‘Blijf dit doen om Mij te gedenken’ heeft in de loop der eeuwen tot allerlei vormen en tradities geleid.

De een viert de maaltijd iedere zondag en soms ook op andere dagen van de week, de ander vier keer of één keer per jaar. Voor de een verandert het brood in het lichaam van Christus en de wijn in zijn bloed; voor de ander is Christus bij het breken en delen in de geest aanwezig. Er zijn er die niet meer doen in de maaltijd dan hem te gedenken. De viering kan plaatsvinden in een kerkgebouw, een zaaltje, een woonkamer, de open lucht of in het ziekenhuis. Het kan zittend aan tafel, staand in de kring, of lopend, in een rij, om van een voorganger en assistenten brood en wijn te ontvangen. De ene vorm geeft ons een sterker beleven van de gemeenschap met elkaar, de ander de persoonlijke ontmoeting met Christus. Het breken en delen wordt soms gezien als een heilige handeling die alleen mag worden verricht door een gewijde priester of door een dominee, maar in een andere traditie mag iedere gelovige daar leiding aan geven. De een trekt er, afhankelijk van zijn rol, zijn of haar netste kleren voor aan, of een kazuifel of een toga, anderen komen in hun jeans en T-shirt. De een heeft een mystieke beleving, anderen kunnen blij of ernstig worden, weer anderen ervaren vooral het samen zijn met anderen.

Zoals opgemerkt kwam in de vroege kerk het delen van brood en wijn los komen te staan van de gewone maaltijd. De maaltijd werd een ritueel in een kerkgebouw, tijdens een kerkdienst en de elementen brood en wijn verloren de betekenis van

middelen die het lichaam voeden. De voorganger, gekleed in een toga, gebedsmantel of kazuifel, spreekt de instellingswoorden uit en hij of zij reikt brood en wijn uit, al dan niet terzijde gestaan door ambtsdragers.

De deelnemers komen voor dat bijzondere moment uit hun kerkbanken en vormen een kring. Ze staan en kijken elkaar vaak wat ongemakkelijk aan. Voor sommigen is het staan een bezwaar. Een andere mogelijkheid is dat de stoelen bij deze viering in één of twee halve cirkels vanaf de tafel staan opgesteld. De voorganger en assistenten lopen bij het uitdelen tussen de rijen door. De deelnemers kunnen blijven zitten.

Is er niet veel voor te zeggen om de Maaltijd van de Heer zoveel mogelijk ook een echte maaltijd te laten zijn, zoals Jezus ook zelf ervoor koos het ritueel tijdens een echte maaltijd te laten plaatsvinden? Bij binnenkomst neemt men dan meteen plaats aan tafel. Hier bidt, zingt, en leest men uit de bijbel. Hier breekt, deelt en eet men samen. Zang met pianobegeleiding in plaats van orgel kan de intimiteit bevorderen. Een Maaltijd met een klein aantal deelnemers heeft als voordeel dat allen rondom één tafel kunnen zitten. Bij een groter aantal kan ervoor gekozen worden meerdere tafels te plaatsen. Wanneer de voorganger het tafelgebed heeft uitgesproken en het brood heeft gebroken en de wijn gezegend, kan men vervolgens aan iedere tafel ook voor elkaar breken en delen.

Want ja, waarom is het alleen de voorganger die breekt en deelt, die de rituele handelingen verricht? Waarom doen de andere aanwezig dat ook niet met en voor elkaar, en dan niet wat ongemakkelijk in een kring, maar bij elkaar, zittend aan tafel? Het brood mag ook écht een brood zijn dat gebroken en gedeeld kan worden. Aan elke tafel breekt één deelnemer brood en geeft in een mandje de brokken door. Is het immers geen verschraving dat meestal stukjes matzes of dobbelsteentjes wit brood worden gedeeld?

Wanneer men aan een ander een stukje brood geeft, hoeft er niet iets gezegd te worden, maar het kan en mag wel: 'vrede voor jou', 'brood in herinnering aan Jezus', 'brood voor onderweg' of 'brood ten leven'.

Saamhorigheid krijgt in hiervoor beschreven viering een duidelijk accent. Met elkaar en voor elkaar breekt en deelt men brood en laat men de wijn rondgaan. De Maaltijd kan hartverwarmend en gemeenschapsvormend zijn.

Er kan ook gekozen worden voor een viering met een ander accent. Een viering met meer ruimte voor stilte, voor eerbied en heilig ontzag, waar men in zichzelf en met elkaar Jezus', en daarmee Gods aanwezigheid kan ervaren. Met Witte Donderdag of bij een afscheidsdienst kan daar nadrukkelijk behoefte aan zijn. Het Laatste Avondmaal kende immers ook van een grote intensiteit en ernst. De voorganger kan hierbij een meer

centrale rol krijgen, zodat de andere deelnemers zich in stilte kunnen richten op het mysterie.

Of men nu kiest voor een 'viering' of voor een meer traditionele plechtige dienst, in beide gevallen kan niet genoeg benadrukt worden hoe belangrijk het is een goede regie te hebben. Fouten, rommeligheid of onduidelijkheid verstoren de concentratie, de toewijding en de rust die belangrijk zijn voor de beleving van het bijzondere moment. Het is aan te raden om een draaiboek te maken voor alle praktische zaken, zoals de opstelling van de tafel en de stoelen, het dekken van de tafels, hoe er gelopen moet worden, enzovoorts.

Een voorstel voor een viering met een meer interactief karakter is gedaan door Jan Offringa. Hij zegt op de website van het boek *Liberaal Christendom*:

De voorganger introduceert het bijbelfragment dat deze zondag centraal staat. De gemeente, gezeten aan kleinere tafels, krijgt de vraag voorgelegd wat de bijbeltekst met hen doet. Mensen gaan hierover in twee- of drietallen met elkaar in gesprek of kunnen ervoor kiezen hier in stilte over na te denken. De kinderen krijgen een eigen opdracht en kunnen binnen of buiten de kring een plekje zoeken. Op de tafels staan glazen kannen met water en wat glaasjes, voor wie dorst krijgt, en op de achtergrond klinkt tijdens deze bezinning passende muziek. Na een minuut of tien vraagt de voorganger een paar mensen een korte reactie te geven en vervolgens sluit hij of zij de be-

zinning op de Schrift af, al dan niet met nog een persoonlijke observatie.

Op de overgang naar de viering van de Maaltijd worden de glazen kannen met water vervangen door stenen kannen met wijn en druivensap. Zo wordt verbeeld dat water in wijn verandert. Op de tafeltjes in de kring staat nu een grote kan met wijn en een kleine kan met druivensap, omringd door meerdere kleine stenen bekertjes. Op de liturgische tafel ligt een groot rond volkorenbrood, op de kleine tafels een kleinere uitvoering, op een of twee tafels zijn deze broden glutenvrij. Iemand spreekt achter de liturgische tafel een kort tafelgebed uit of een andere passende tekst, de voorganger breekt het brood in vieren en schenkt de wijn in een beker. Hij of zij deelt het met wie rond deze tafel komen zitten of staan. Aan de kleine tafels doen gemeenteleden dit voor elkaar. De een breekt het kleine brood en geeft de anderen een stukje brood, dat – na even wachten – tegelijk in alle rust gegeten wordt. Twee anderen schenken de wijn en de druivensap uit in de kleine bekers die ook weer tegelijk en in alle rust worden leeggedronken. Als afsluiting kan men elkaar de vrede van Christus wensen. Op een korte dankzegging volgen het slotlied en de zegen.

B. De Maaltijd die ons verbindt met elkaar: we zijn er voor elkaar en delen voedsel en aandacht

Niet iedere maaltijd die in een geloofsgemeenschap wordt georganiseerd hoeft gericht te zijn op het mysterie van het geloof of op het gedenken van Jezus van Nazareth. In veel gevallen mag de betekenis zijn dat de onderlinge aandacht en betrokkenheid bevorderd wordt. In Hattem is er een maaltijd met de aanduiding '*het Vieren van Verbondenheid*'.

Voor iedereen die betrokken is bij onze geloofsgemeenschap geldt wat Paulus schrijft: 'Welnu, u bent het lichaam van Christus en ieder van u maakt daar deel van uit.' (1 Kor. 12:27). De een ervaart dat op een meer godsdienstige, zo niet mystieke manier. Een ander beleeft het vooral in de manier waarop gemeenteleden met elkaar omgaan. Daar ligt voor hen de positieve betekenis van het evangelie. Er zijn maaltijden die het godsdienstige meer centraal stellen en er zijn er waarop vooral de onderlinge band wordt beleefd en versterkt. We kennen die soms als **Agapè-maaltijd**. Dat Griekse woord wordt vertaald met 'liefde'. Het is een liefde die zich richt op de behoeften van de ander, die zoekt naar wat het beste is voor de ander en de ander de vrije keus laat om die liefde te beantwoorden. Tijdens de Agapè maaltijd vieren we de eenheid met elkaar door samen te eten, te zingen, vreugde en verdriet te delen, maar ook stil te zijn of te bidden. Er wordt bij het eten tijd genomen om te

praten en te luisteren. Iedereen aan tafel die dat wil, benoemt wat hem of haar op dat moment bezighoudt. Een ernstig zieke collega, een aftakelende vader, familiezorgen, een kindje op komst, een pas verkregen mooie nieuwe baan ...

Maaltijden die we in een dergelijke positieve betrokkenheid op elkaar houden, versterken onze verbondenheid en bouwen de gemeenschap verder op. Op veel plaatsen zien we dat het samen eten aan betekenis wint. Veel doopsgezinde gemeentes houden regelmatig een 'menno-maaltijd'. In de doopsgezinde-remonstrantse gemeente Hoorn wordt 'elke bijzondere gelegenheid aangegrepen om samen te eten'²⁶ Er kan een paasontbijt, een kerstlunch gehouden worden, een eetgroep in het leven geroepen worden, of een eenvoudige gemeenschappelijke maaltijd georganiseerd worden voorafgaand aan de gespreksbijeenkomst. Afgesproken kan worden dat ieder een zelf bereid gerecht meeneemt en dat op de gezamenlijke eettafel plaatst. In een gemeente spreekt men daarvan als de 'wonderbare spijziging', omdat als iedereen iets te eten meeneemt, er voldoende voor alle deelnemers blijkt te zijn.

Dat het om meer gaat dan om samen een kopje soep of een broodje te eten, kan op verschillende manieren tot uitdrukking worden gebracht. Iemand heet welkom en heeft een openingswoord. Een lied wordt met elkaar gezongen. Een gebed wordt uitgesproken. Er is een gebaar van verbondenheid door elkaars hand vast te houden en daarbij een wens uit te spre-

ken. Er wordt een kaars aangestoken, onder het citeren van enkele dichtregels of het stellen van de vraag 'voor wie zullen we vandaag de kaars branden?' De gerechten worden in een goede volgorde opgediend en op zeker moment wordt met elkaar het glas geheven. Aan het slot van de maaltijd kan een verhaal voorgelezen worden en is er een lied, een gebed, een afsluiting. Zo kent ook de niet-godsdienstige maaltijd een vorm die liturgisch genoemd kan worden.

In Hilversum wordt iedere eerste vrijdag van de maand, aan het begin van het weekend, een maaltijd georganiseerd die gevolgd wordt door een meditatieve bijeenkomst en afgesloten wordt met het drinken van koffie of thee. Deze ontmoeting draagt de naam *Even Op Adem Komen*. Om zes uur is iedereen welkom voor een drankje. Een half uur later volgt een eenvoudige gezamenlijke maaltijd, verzorgd door een werkgroep. Om zeven uur is er in de kerkzaal een meditatie moment. Gezeten in een kring, met in het midden een 'aandachtsstuk', een opstelling van bloemen en symbolische voorwerpen, passend bij het thema, wordt een thema centraal gesteld aan de hand van een gedicht, een korte overweging, muziek. Voor kinderen is er gelijktijdig, in een andere ruimte, een vertelling of activiteit. Er is ruimte voor stilte en een ontspanningsoefening. Na afloop is er koffie en thee en tegen acht uur gaat men naar huis en is het weekend begonnen.

In het laatste hoofdstuk van ‘Voor Joseph en zijn broer’ beschrijft Christa Anbeek een bijzondere maaltijd. Een groep studenten sluit daarmee een serie gesprekken af waarin zij hun persoonlijke ontregelende grenservaringen hebben gedeeld. Ieder van hen is gevraagd een gerecht mee te nemen dat verwijst naar de eerder door hen ingebrachte ervaring.²⁷ Zo kunnen ook geloofsgemeenschappen in de maaltijden die ze organiseren een veilige plek bieden aan mensen die hun kwetsbaarheid mogen uiten. De gemeenschappelijke maaltijd is niet alleen voedend, maar ook helend.

C. De Maaltijd die ons verbindt met anderen: we zijn er voor anderen

Een geloofsgemeenschap is er niet alleen voor zichzelf. Vanuit geloof en overtuiging wil men een verbinding aangaan met de samenleving om daar bij te dragen aan een wereld waar het leefbaarder, vreedzamer, verdraagzamer, vrijer en rechtvaardiger zal worden. Dat alles begint bij de ontmoeting, bij de nog onbekende mensen die je onderweg tegenkomt. We zeggen tegen hen ‘Blijf bij ons...’ en bij de maaltijd kunnen we ineens Christus aanwezigheid ervaren, zoals in het verhaal van de Emmausgangers.²⁸ Jezus houdt ons voor in het evangelie: ‘Wanneer u een maaltijd aanbiedt, vraag dan niet uw vrienden, uw broers, uw verwanten of uw rijke burens, in de verwachting

dat zij u op hun beurt zullen uitnodigen om iets terug te doen. Wanneer u mensen ontvangt, nodig dan armen, kreupelen, verlamden en blinden uit.’²⁹ Het gaat om het open zetten van je kerkdeur voor wie op je pad komt, om ruimte te maken aan de tafel, om bijvoorbeeld buurtbewoners of vluchtelingen gastvrij te onthalen, te luisteren, het gesprek aan te gaan en samen te eten. Het is bepaald niet vreemd aan de christelijke traditie. Ook Jezus zocht bewust mogelijkheden om met tollenaars en opposanten aan tafel te gaan en daar indringende gesprekken met hen te voeren. Zo kunnen ook wij mogelijkheden creëren dat ‘vreemdelingen vrienden worden’ of in ieder geval minder ‘vreemd’. Het sluit aan bij de manier waarop vrijzinnig geloven en die Marius van Leeuwen verwoordde als: stevig staan in het geloof als waarheid voor jou, maar zonder absolute waarheidsclaim, en met een principiële openheid tegenover andersgelovigen, dus ook tegenover ongelovigen.³⁰

Is onze gemeente klein geworden en is de gemiddelde leeftijd hoog? Vaak staat dan bij de kerkenraad en de gemeenteleden de vraag centraal: hoe trekken we nieuwe mensen? Het zoeken naar een antwoord levert nogal eens frustratie op. Is het niet meer passend voor een gelovige, een christelijke gemeente om een andere vraag te stellen, namelijk: hoe kunnen wij als kleine gemeente aanwezig zijn in de samenleving? Is een actieve deelname aan maatschappelijke activiteiten niet meer haalbaar? Wellicht is het mogelijk om eenvoudige maaltijden

te organiseren waarbij buurtbewoners worden uitgenodigd, of leden van de moskee, of bewoners van het asielzoekerscentrum. In Hoorn biedt de gemeente in de wintermaanden onderdak aan het Straatpastoraat. Op de zondagen wordt in de koffiekamer van het kerkgebouw een lunch aangeboden aan wie op straat leeft. De gemeente mag je zien als een herberg, klaar om mensen te ontvangen die allemaal onderweg zijn, en die zoeken naar een tafel, waar ze een gesprek kunnen hebben met anderen en waar (geestelijk) voedsel gedeeld wordt. Het komt erop neer dat een gemeente van 'buiten naar binnen' gaat denken. Het geslotene en het alleen gericht-zijn op de eigen 'kernleden' moet verdwijnen. De vraag naar 'Hoe overleven we?' maakt plaats voor 'Hoe kunnen wij, ook als kleine gemeenschap, van betekenis zijn voor andere mensen onderweg?' De kerk is een herberg die langs deze weg ligt. 'Obers en kastelein' (gemeenteleden en predikant) staan klaar om gasten te ontvangen, en zij, op hun beurt, kunnen in de gemeente participeren.³¹

Niet alleen in het christendom, ook in andere godsdiensten is de betekenis van voedsel niet beperkt tot organisch materiaal dat ons energie geeft en zorgt voor de groei en het onderhoud van onze cellen en weefsels. Het delen van brood en wijn heeft een grote symbolische betekenis en verbindt mensen. Het brood staat voor het elementaire voedsel dat ieder mens nodig heeft om in leven te blijven. De wijn staat voor dat wat vreugde,

warmte en kleur geeft aan het leven. Daar waar mensen met elkaar brood en wijn delen, daar gunnen ze elkaar een goed leven. Ze herkennen elkaar in hun kwetsbaarheid en hun behoefte aan vreugde. Aan tafel kan het gesprek aangegaan worden over kwetsbaar leven. Ongeacht iemands levensvisie, afkomst of omstandigheden deelt hij of zij de dreiging van ziekte en dood, van armoede en geweld. Christenen delen dit besef met elkaar rond het verhaal van het lijden en de dood van Christus en de viering van het avondmaal, maar bij een maaltijd met niet-christenen kan nagelaten worden dit expliciet te benoemen. Het samen eten is een universeel gebaar van verbondenheid en openheid en kan zowel in een religieuze als in een niet-religieuze context beleefd worden. Bij een maaltijd kunnen vanuit verschillende culturen ervaringen en goede woorden gedeeld worden. Woorden die voor de ander herkenbaar, steunend en inspirerend zijn. Er zijn eenvoudige rituelen, zoals het aansteken van een kaars, een woord van welkom, een moment om met elkaar stil te zijn en het afsluiten met een vredeswens. Deze en andere gebaren hebben het vermogen de onderlinge verbondenheid van mensen te vergroten in woorden die niemand uitsluiten. Een geschikte tekst hierbij, geschreven door Albert Klok, is terug te vinden in *'Voorbeelden voor de praktijk'*.

In verschillende plaatsen kent men **herbergdiensten**. 'Welkom, welkom', roept een predikante verkleed als herbergier,

compleet met keukenschort en koffiekkan. Mensen stromen de kerkzaal binnen en gaan aan de tafeltjes zitten. Een verhaal wordt verteld, terwijl gastvrouwen en -heren soep ronddelen. Mensen worden met elkaar in gesprek gebracht over de dingen die hen bezig houden, de dingen die ertoe doen. Zo is er een plek en een gelegenheid ontstaan waar open en gastvrij en zonder bijbedoelingen mensen ontvangen worden om anderen te ontmoeten en op verhaal te komen.

Een speciale maaltijd die het ideaal van een toekomstige wereld van vrede en recht kan verbinden met het gastvrij onthalen van mensen van buiten de eigen kring, is de **wereldmaaltijd**.³² De Wereldmaaltijd laat zien dat er meer dan genoeg voedsel is voor iedereen. Op basis van cijfers van de FAO, de voedsel- en landbouworganisatie van de Verenigde Naties, heeft Stichting WereldDelen berekend wat iedere wereldbewoner elke dag zou kunnen eten als de wereldvoedselproductie gelijk verdeeld zou zijn. Deze hoeveelheid voedsel hebben zij de Wereldmaaltijd genoemd en bestaat uit 267 gram tarwe, 282 gram rijst, 345 gram maïs, 53 gram gerst, 61 gram overige granen, 147 gram aardappelen, 423 gram groenten, 247 gram fruit, 288 gram melk en nog andere ingrediënten. In de Wereldmaaltijd is geen vlees en opgenomen. Dat is niet zonder reden gedaan. De productie van vlees zorgt namelijk voor een enorme verspilling van voedsel.

Deze maaltijd confronteert zowel ons als gastheren en -vrouwen als onze gasten met de voedselsituatie in de wereld. Er is voldoende voor iedereen als we beter delen en minder vlees produceren. Bijna een derde van de landbouwgrond in de wereld wordt nu gebruikt voor de teelt van voedergraan voor dieren in plaats van voor graan als voedsel voor mensen.

De grootschalige productie van vlees zorgt daarnaast nog eens voor allerlei andere schadelijke neven-effecten, zoals een grote uitstoot van broeikasgassen afkomstig van de veehouderij en een aanslag op kostbare waterbronnen.

Mogelijk kan de diaconie of een werkgroep uit de gemeente een wereldmaaltijd organiseren. De wereldmaaltijd laat je geloofsgemeenschap zowel een beetje wereldkerk zijn als groene kerk.

Conclusies en aanbevelingen

Naast de traditionele vrijzinnig-protestantse behoefte aan vooral een goede preek die te denken geeft, is ook binnen vrijzinnige gemeenschappen een groeiende behoefte aan beleving waarneembaar. Rituelen en het ervaren van verbondenheid spelen een groeiende rol in de religieuze beleving. Het samen eten en drinken is het delen van dat wat ieder mens nodig heeft en geeft vreugde en verbondenheid. De meeste gemeenschappen zullen daarom ook graag een ‘tafelgemeenschap’ moeten willen zijn, waar we met elkaar en met anderen rond de tafel gaan bij verschillende gelegenheden.

Het vieren van de Maaltijd van de Heer, ofwel de Maaltijd van Brood en Wijn onderhoudt en versterkt onze relatie met Jezus van Nazareth en met de idealen waar hij voor staat op een andere en meer spirituele manier dan in de meer rationele preken, lezingen en gesprekskringen. Het is daarom aan te bevelen met een grotere regelmaat deze maaltijd te vieren en daarbij andere aspecten dan het lijden en sterven van Christus te gedenken. Daarbij brengen zij in dankbare herinnering waar hij voor stond en zien verwachtingsvol vooruit naar Gods nieuwe wereld waar vrede en recht leidend zullen zijn.

Vrijzinnige gemeenschappen zijn er niet alleen voor zichzelf. Zij weten zich verbonden met de samenleving waar een meer-

derheid niet of anders religieus georiënteerd is. Het is goed om maaltijd te houden met mensen en groepen voor wie wij iets kunnen betekenen. En om dat op een open, respectvolle manier te doen, zo nodig binnen een niet-godsdienstige vormgeving.

Brood en wijn staan voor voedsel voor onderweg, voor wat wij nodig hebben op onze verdere levensweg. Het is daarom aan te bevelen om bij een viering van de maaltijd de vormgeving aan te passen. Bij binnenkomst mag men meteen plaats nemen aan een tafel, of, bij een grotere opkomst, aan meerdere tafels. Hier bidt, zingt, en leest men uit de bijbel met elkaar. Hier breekt, deelt en eet men samen.

Binnen een vrijzinnige traditie is openheid en gastvrijheid zonder voorwaarden vanzelfsprekend, ook naar anders- of niet-gelovigen. In een geloofsgemeenschap komen daarom verschillende vormen van maaltijd vieren voor, ieder met een eigen accent. Een viering in de kerk waarin in de eerste plaats verbondenheid met Jezus Christus wordt uitgedrukt, staat naast een maaltijd waarbij vooral de onderlinge verbondenheid gevierd wordt.

Onze gemeenschappen verbinden zich met de samenleving door maaltijden te organiseren met buurtbewoners, migran-

ten en minderheidsgroepen. Hierbij gaat het om ontmoeting en bevordering van onderling begrip en waardering. Ook bij maaltijden of vieringen waarin niet expliciet naar Christus verwezen wordt, kunnen voor ons plaatsvinden in het voetspoor van Christus, die immers zelf mensen met uiteenlopende achtergronden opzocht en met hen maaltijd hield.

De praktijk van de viering

De maaltijd die verbindt kan, zoals we zagen, een meer of minder expliciet christologisch of religieus karakter hebben, dan wel een gemeenschappelijke maaltijd zijn zonder directe verwijzing naar geloof. Plaatselijke vrijzinnige gemeenschappen zijn niet gebonden aan landelijk of plaatselijk vastgestelde teksten of vormen. Dat geeft naast veel vrijheid ook onzekerheid. In dit deel van het boekje reiken we daarom mogelijkheden aan voor de praktijk van een maaltijdviering. Ze zijn beproefd op verschillende plekken in het land. De teksten zijn soms geschreven door de voorganger die in de dienst voorging, soms zijn ze geleend van anderen en vervolgens aangepast. Waar mogelijk worden de auteurs met naam genoemd.

Voor de Maaltijd die ons wil verbinden met Christus maken veel remonstrantse gemeentes gebruik van de *Liturgieklapper ten dienste van Remonstrantse en samenwerkingsgemeenten* (1997) met een update in 2012. In het voorwoord van de laatste uitgave wordt geconstateerd dat er in de gemeentes een verlangen waarneembaar is naar ‘meer kleur en meer rituelen’ in de dienst. Toch kiest de liturgiecommissie voor handhaving van de sobere basisliturgie. De mogelijke opbouw van een maaltijdviering is als volgt:

- *verantwoording (en/of lied)*

‘Wij getuigen met deze maaltijd van ons geloof in de trouw van God die niet laat varen het werk zijner handen maar wereld en mensheid wil leiden tot de volheid van zijn koninkrijk, waarin hij zal zijn alles in allen. Het brood dat wij breken en delen is het teken van de gemeenschap in Christus. De beker waarover wij de dankzegging uitspreken is het teken van heil, dat God in zijn liefde ons schenkt’.

- *toebereiding van brood en wijn*
- *nodiging (bij zittende viering)*

Voor de remonstranten is zeer wezenlijk dat hun maaltijdviering principieel open staat voor ieder die eraan wil deelnemen. De traditie van de ‘open Maaltijd’ vindt haar neerslag in de uitnodiging die bij de viering klinkt en die, bij alle wisseling van woorden, een vast element blijft³³:

‘Thans nodigen wij u tot onze Maaltijd, ongeacht of u tot deze of tot enige kerk behoort.

Wij nodigen allen in wie het oprecht verlangen leeft
aan deze Maaltijd deel te hebben,
in gemeenschap met Christus.
De Heer roept ons allen’.

- *tafelgebed (inzettingswoorden)*
- *nodiging (bij lopende viering)*
- *vredewens*
- *delen van brood en wijn*
- *(korte stilte – bijbeltekst of andere tekst – lied)*
- *dankgebed*
- *dichtdekken*

In de update van de Liturgieklapper van 2012 treffen we een
nieuwe verwoording aan voor de **nodiging**:

‘Wij mogen maaltijd houden met Jezus Messias, onze
Heer. In zijn liefde is onze gemeenschap geworteld en
gegrond. Laat ons samen avondmaal vieren in blijdschap
en in eenvoud van hart. Moge Gods geest ons zegenen
en ons in dankbaarheid hier verenigen. Een ieder in wie
het oprechte verlangen leeft om aan deze maaltijd deel te
hebben, is van harte daartoe uitgenodigd.’

In de gemeente Breda is als *nodiging* uitgesproken:

‘Weet u zich allen van harte daartoe uitgenodigd, onge-
acht of u al dan niet tot een kerk behoort.

Brood en wijn delen we met elkaar

Als teken dat wij verlangen naar een manier van leven
waarin de liefde jegens elkander het wint van de haat en
van de onverschilligheid;

Als teken dat wij weten dat brood en wijn, eten en drinken,
niet alleen bestemd zijn voor hen die bezitten maar voor
allen;

Als teken dat wij weten dat het licht in mensen anderen
van de duisternis verlost

Zoals Jezus van Nazareth door zijn leven heeft getoond.’

Een andere mogelijkheid is:

‘Verzameld rond deze tafel nodigen wij naar oud remon-
strants gebruik allen die verlangen in gemeenschap met
Christus te leven. Breekt dan voor elkaar dit brood, deelt
met elkaar deze wijn en de vrede van Christus zal met u zijn.’

Voor het *tafelgebed* met de inzettingswoorden maken veel re-
monstrantse gemeentes en een aantal afdelingen van Vrij-
zinnig Nederland gebruik van de tekst van *ds. Johan Blauuw*
(1949-2008), oud-voorganger van de NPB Lisse/Sassenheim,
oud-predikant van Vrijburg in Amsterdam en beleidsmede-
werker van de Remonstranten.

Tafelgebed:

Als een bondgenoot
 van wie uitgeteld zijn
 en moedeloos teneer zitten.
 Als iemand
 die troost
 wie verdrietig zijn.
 Dankbaar gedenken wij
 hoe Jezus van Nazareth
 in de nacht van zijn overlevering
 het brood brak,
 deelde en sprak:
 neemt en eet, dit is mijn lichaam.
 En de beker nam,
 rond deelde en sprak:
 drinkt allen hieruit
 want dit is het nieuwe verbond in mijn bloed.
 Zo bidden wij:
 kom in ons midden, God,
 in brood en wijn
 en vervul ons met uw Geest
 opdat wij voor U en voor elkaar
 onze gelofte vernieuwen
 dat gerechtigheid wordt gedaan
 en een wereld geschapen

eindelijk
 waarin geen lichaam meer gebroken wordt
 en geen onschuldig bloed meer vergoten.
 Een wereld
 waarin Gij
 alles in allen zijt.

Delen van brood en rondgaan van wijn

Laten wij dan nu met elkaar
 het brood delen en de wijn drinken,
 want zo gedenken wij Jezus,
 die zijn leven deelde met zovelen.
 Op weg naar het rijk van vrede
 is hij zo in ons midden.

Bij de maaltijd nam hij het brood
 sprak de zegen uit, brak het en
 deelde het met hen.

• *(delen van het brood)*

Ook nam hij de beker
 sprak de zegen uit en
 liet de wijn rondgaan.

• *(rondgaan van de wijn)*

De update van 2012 bevat een tafelgebed van *ds. Alleke Wieringa*, predikant van de Geertekerk in Utrecht. Zij geeft daarin meer ruimte aan wat er kan omgaan in de deelnemers en laat de geest van Christus meer direct ‘spreken’. De traditionele instellingswoorden, waar veel mensen zo’n moeite mee hebben, krijgen een andere inkleding. De woorden ‘neemt en eet, dit is mijn lichaam’ en ‘drinkt allen hieruit, want dit is het nieuwe verbond in mijn bloed’ klinken nu als ‘Denk aan hoe ik leefde als je je brood afbreekt; deel met wie het nodig heeft’ en ‘Denk aan hoe ik stierf als je je wijn uitschenkt; dat het je opstandig maakt’.

Tafelgebed

Gij blijkt zomaar
met ons onderweg te zijn.

Random
een gewone tafel.
Samen horend.
Dagelijks brood –
ineens bijzonder.
Breekbaar
in ieders hand.

En wijn – dieprode wijn

een dronk op het leven,
dat weet heeft van sterven,
maar niet opgeeft.

Ieder mens in de tafelkring
bijzonder.
Beelddrager Gods
op eigen wijze,
naar eigen aard.
Wij – in staat om de hemel te raken
èn evenzo diep te falen –
wie zijn we – wie ben ik,
dat ik hier sta?

Met mijn successen
en mijn tekortkomingen;
met mijn glorie
en mijn blinde vlekken?

Gij hebt het gedurfd met ons;
een waagstuk
met een keerzij:
Zelfs Uw mensenhand
die Gij naar ons uitstak
– Jehosjua –

– God redt –
sloegen we af.

Wat zijn wij voor een mensen?

Maar Gij,
gij blijft bij ons?
Wie zijt Ge?

- *Zingen 3x:*
Wie gij ook zijt, licht in ons aanwezig,
sta toch niet toe dat het duister tot mij spreekt.
Wie Gij ook zijt, wees in ons aanwezig;
laat mij altijd voor U openstaan.
(Mel. Taizé: Jésus le Christ, lumière interieure...)
 - *(Brood oppakken)*
Het moment van samen-aan-tafel groot makend,
zei je:
‘Denk aan hoe ik leefde
als je je brood afbreekt;
deel met wie het nodig heeft’
Dat iedere mens, waar ook, genoeg heeft.
- Allen: – Breekbaar mens –

- *(breken)*
- *(wijnkan opnemen)*
En je zei:
‘Denk aan hoe ik stierf
als je je wijn uitschenkt;
dat het je opstandig maakt’
Iedere bloeddop,
zinloos vergoten,
is er één te veel.
Allen: – Kostbaar mens –
- *(uitschenken)*

In deze geest groeten we elkaar
heelheid en vrede wensend.

- *(we groeten elkaar)*
Komt, neemt, eet,
drink en gloei
van binnen:
zo zou de hele wereld moeten zijn
samen om de tafel in vertrouwen
in hoop
in liefde
- Allen:
Zó moge het zijn

- *Delen van brood en wijn*
(uitdelers wachten en krijgen nadien brood en wijn van de voorganger; kerkenraadslid van dienst bedient de predikant)

Samen bidden wij:
Gij, altijd goede,
hoog boven, diep in ons.
Heel anders dan mensen.
Úw vredesdroom – waarheid,
Úw wil – onze wet.
Voed ons, beziel ons, iedere dag.
Een nieuwe start als we falen;
een ander geef ik net zo'n kans.
Nee, geen grof geweld,
Úw winnaar is weerloos.
Want uw vredesdroom,
uw bezieling
uw zachte licht is
overall – altijd – voor iedereen.
Zó moge het zijn.

Een meer beschrijvend tafelgebed is van *ds. Henk van den Berg*, vernieuwingspredikant in de Remonstrantse gemeenten Doesburg en Lochem-Zutphen. De traditionele onderdelen van dankzegging, gedenken, instellingswoorden, bede om

de Geest, uitzien naar het Godsrijk, vinden we er direct herkenbaar in terug. De instellingswoorden hebben een nieuwe verwoording gekregen: 'Dit brood is als mijn leven voor jullie. Doen jullie net zo, breken en delen, telkens opnieuw, om mij te gedenken' en 'Deze beker is als een nieuwe verbintenis die, als het ware door mijn uitgegoten bloed, tussen God en jullie wordt gesloten. Doen jullie net zo, uitgieten en laten rondgaan, telkens opnieuw, om mij te gedenken'. Bijzonder is dat dit tafelgebed is samengesteld uit teksten die deelnemers aan een gespreksavond hebben geschreven.

Tafelgebed

Wij danken U, God, dat wij, van overal vandaan,
aan uw tafel samen kunnen komen.
Wij danken U, dat U ons tegemoet komt in die ene mens,
onze broeder, Jezus van Nazareth.
Wij danken U, God, voor deze mens, waarin wij uw liefde
leren kennen.
Allen zingen: God, U bent liefde, bron van het leven
(Taizé)...

Wij gedenken Jezus van Nazareth. Hij ging een weg van
liefde.
Hij zag gewone mensen, luisterde, had aandacht.
Hij vierde feest met verschoppelingen.

Hij gaf zijn leven voor een wereld in nood.
 Hij wekt in ons het verlangen onszelf te geven en de weg
 van liefde zelf te gaan.
 Allen: God, U bent ...

Hij ging de weg van liefde ten einde toe.
 Hij heeft gegeven wat hij had.
 Hij heeft gegeven wie hij was toen hij op de avond voor
 zijn dood
 brood nam, de dankzegging uitsprak, het brak, en zei:
 Dit brood is als mijn leven voor jullie.
 Doen jullie net zo, breken en delen,
 telkens opnieuw, om mij te gedenken.
 Na de maaltijd nam hij op dezelfde manier de beker en
 zei:
 Deze beker is als een nieuwe verbintenis die, als het ware
 door mijn uitgegoten bloed, tussen God en jullie wordt
 gesloten.
 Doen jullie net zo, uitgieten en laten rondgaan,
 telkens opnieuw, om mij te gedenken.
 Allen: God, U bent ...

In ons gedenken willen wij onszelf aanbieden aan U,
 zoals dit brood en deze wijn als gave
 aan U worden gewijd.

Wij willen onszelf veranderen
 om steeds meer te lijken op U,
 zoals dit brood en deze wijn veranderen
 in tekenen van uw aanwezigheid onder ons
 Zend uw Heilige Geest. Vernieuw ons leven en maak ons
 één,
 verbonden als één lichaam van Christus in alle tijden,
 van alle plaatsen.
 Verbonden met de aartsmoeders en -vaders, de profetes-
 sen en profeten,
 de apostelen, de geloofsgetuigen en allen die ons voor-
 gingen tot op vandaag.
 Heilige Geest vervul ons hart en ons leven.
 Laat de wanhoop niet overheersen, maar geef ons zicht
 op leven.
 Vuur ons aan ons leven te wijden aan de komst van uw
 Rijk van recht en vrede.
 Allen: God, U bent ...

De instellingswoorden en de duiding daarvan zijn in Hilversum
 als volgt onder woorden gebracht:

Wij hebben brood en wijn op tafel gezet.
 Eens heeft Jezus het brood genomen, gezegend,
 gebroken en gedeeld

en zijn leerlingen gegeven met de woorden:

‘Dit is mijn lichaam voor jullie, doet dit tot mijn gedachtenis.’

Hij nam ook de beker, dankte en zei:

‘Deze beker is het nieuwe verbond;
mijn vrede geef ik jullie, zoals de wereld die niet
geven kan.’

Mensen van alle eeuwen

hebben het delen van brood en wijn beleefd,
als teken van gemeenschap,
als een uiting van vrede.
als een licht in hun duisternis,
als een verrijzenis in hun sterfelijk bestaan.

Met dit brood en deze wijn

hebben velen zich gevoed,
om kracht te ontvangen in het leven,
om kwetsbaar te mogen zijn,
om zich te verbinden met hun naasten.

Aan het delen van brood en wijn gaat meestal een **vrede**wens vooraf. Die kan als volgt onder woorden worden gebracht: ‘Jezus Christus heeft tot zijn leerlingen gezegd: Vrede laat ik

u, mijn vrede geef ik u. Laten wij elkaar door een handdruk, woord of gebaar die vrede toewensen.’

De viering van de Maaltijd heeft op Witte Donderdag in het licht van het gedenken van het lijden en sterven van Christus een bijzondere lading. Aansluitend bij de traditionele lezing voor deze dag van het Evangelie van Johannes 13 : 1-17, waar Jezus vooraf aan de maaltijd de voeten van zijn leerlingen wast, kan ook, een **voetwassing** plaatsvinden. Niet zelden staan praktische problemen een dergelijk ritueel in de weg. In Hilversum was om die reden een **handwassing**. De deelnemers komen in een rij naar voren waar de voorganger vanuit een kan water over de handen giet. Een assistent houdt de schaal vast en een ander reikt een doek aan om de handen te drogen. Vooraf is uitgesproken: ‘Deze handwassing, als symbool van de voetwassing, wil tot uitdrukking brengen dat wij ons steeds opnieuw rein en gezuiverd mogen weten van het vuil dat we in ons leven opdoen. We mogen ons zowel uiterlijk als innerlijk gereinigd weten. Deze handwassing wil tot uitdrukking brengen dat wij gelijk zijn aan elkaar en dat wij een hulp zijn voor elkaar en elkaar weer zuiver mogen zien.’

Tijdens de handwassing zingen wij Ubi caritas et amor, Ubi caritas Deus ibi est, daar waar medemenselijkheid en liefde heerst, daar is God.

Zie je Hem zitten
 op zijn knieën,
 de maaltijd onderbroken,
 met een kom water
 en zijn linnen gordeldoek?
 Hij wast het vuil
 van overschreden voeten,
 en droogt ze met zorg
 zoals geen ander doet

Heb ik ooit iemands voeten
 zo gewassen
 buiten mijn eigen kinderen om?
 hoe vaak nam ik
 de vuilheid van de ander
 zodat hij zonder vuil
 weer verder kon?

Heer, leer mij toch
 bij 't zien van vuil
 mijn neus niet op te trekken
 maar net zo liefdevol als U
 mijn armen uit te strekken.

Maaltijd van het Koninkrijk

Het vieren van de Eucharistie of het Avondmaal in een oecumenische dienst van katholieken en protestanten is tegenwoordig niet mogelijk vanwege de katholieke regelgeving. Een mogelijkheid om toch iets te delen in een oecumenische viering dat voedt en bemoedigt, is het centraal stellen van een element uit de avondmaalsliturgie, namelijk het uitzien naar het Godsrijk. In een Oecumenische viering in Hilversum in 2015 kreeg dat als volgt vorm:

(V= voorganger, A = allen)

- V Onderweg zijn we,
 onderweg in een wereld
 waar grenzen tussen volkeren verdwijnen.
 Een wereld ook waar iedereen
 een eigen plek,
 een eigen thuis zoekt.
- A Onderweg zijn we,
 onderweg in een wereld
 waar de grens tussen wat kan en niet kan
 elke dag lijkt te veranderen.
 Een wereld ook waar iedereen
 ooit een grens moet trekken
 tussen wat mag en wat niet mag.

V Onderweg ben je
al weet je niet waarheen,
al zou je liever blijven waar je bent.
Onderweg ben je
naar een toekomst die niemand kent,
maar één ding staat vast:
je weg zal over lichte
en over donkere paden leiden,
door zonnige en door stormachtige gebieden.

A Onderweg zijn wij
zoals zoveel mensen vóór ons:
onderweg in het geloof
dat God voor ons uitgaat
en ons in de rug steunt.
Onderweg in het vertrouwen
dat God ons de vrijheid geeft
en ons vangt nog voordat wij vallen.

V Onderweg zijn we met het brood als teken:
dat we het niet alleen mogen,
dat we het niet alleen kunnen,
dat we het niet alleen hoeven.
Wij nemen de tijd om te bidden:
zingen wij samen met hart en mond: Onze Vader

- *Vredegroet*
- *Delen van brood en wijn/druivensap*

Tijdens het delen zingt het koor:

Brekend brood te delen

Brekend brood te delen
is voedsel onderweg.
Zo samen door het leven gaan,
handen in elkaar geslagen,
samen zijn.

Wijn om op de stromen
van 't leven mee te gaan.
Wij drinken uit één beker.
harten die geopend worden,
samen leven.

Gaven om te delen,
om mee op reis te gaan.
En brood en wijn om door te geven,
levens met elkaar verbonden.
samen één.

Herbergdienst

Geïnspireerd door 'De kerk als herberg' van Jan Hendriks worden op verschillende plaatsen herbergdiensten gehouden. Deelnemers hebben plaats gekregen aan een van de tafeltjes die de kerkruiimte vullen en treffen daar 'medereizigers' aan. De voorganger, als herbergier, niet in toga maar met schort, verwelkomt hen met een kopje koffie of thee, en heet daarna iedereen welkom:

We heten iedereen welkom in deze herberg, een plek voor mensen onderweg, waar een mens even tot rust kan komen, een gesprek kan aangaan met andere reizigers, waar je iets voedzaams voorgezet krijgt, zodat je daarna weer op pad kan gaan, vol goede moed.

- *We ontsteken het licht*

Zingen met elkaar: lied 276, Zomaar een dak boven wat hoofden

Op elke tafel staat een waxinelichtje. De gastvrouw en de gastheer, lopen langs de tafeltjes om de lichten aan te steken.

- *Ontmoeting aan tafel*

We komen bij elkaar om het leven te delen, ga kort met elkaar in gesprek:

Heeft u al kennis gemaakt met elkaar?

Vertel elkaar kort over de afgelopen dag of week, wat heeft u gedaan/ meegemaakt?

De dag van gister, de afgelopen week. We laten het achter ons en kijken vooruit.

- *Inleiding op het thema 'Levend Water'*

Vandaag in deze herberg geen bier en wijn of fris. Wij schenken water.

Water speelt een belangrijke rol in onze Bijbelse traditie. Water is een belangrijk symbool van overgang, van chaos naar nieuw leven. Hoe blijven we sprankelen? In verbinding met de bron, fris en vruchtbaar? Waar willen we eigenlijk voor staan?

- *Verhaal: Joh. 4 : 1-30, Jezus in gesprek met de Samaritaanse vrouw over levend water*

- *Pianomuziek: 'café-achtig'*

- *Gebed*

- *Ronddelen waterglazen op dienbladen*

- *Toast bij wijze van zegen*

Laten we het glas heffen

Laten het water ons smaken, verfrissen, sprankelen

Dat het ons tot zegen mag zijn

Dat we een zegen kunnen zijn

Lechajiem! Op het leven!

(tekst: *Annegreet van der Wijk, predikant Doopsgezinde Gemeente Naarden-Bussum*)

De maaltijd die ons verbindt met anderen

Als een gemeente een maaltijd organiseert samen met mensen die onze christelijke traditie niet delen, bijvoorbeeld met buurtbewoners, dan zijn andere woorden nodig dan die van de liturgie. Woorden die de bedoeling hebben te verbinden. Onderstaand voorbeeld is geschreven door *Sandra van Zeeland – van Cassel*, proponent van de remonstranten:

Geachte aanwezigen,
Lieve mensen,

We zijn hier bijeen gekomen rond deze tafel.
Gekomen van diverse plekken in het leven; en zo verschillend als we zijn.

Met deze verschillen, die ons hebben gevormd, vieren wij vanavond de maaltijd met elkaar.
Een maaltijd om stil te staan bij [de opening van Ons Centrum].

Een maaltijd om te delen.
Om te delen dat wat ons verbindt: dat wij allen mens zijn.

Door vandaag samen te eten spreek ik de hoop uit dat wij ook leren delen wat ons tot mensen heeft gemaakt.
Onze verhalen, onze zoektochten, onze verschillen en onze overeenkomsten.
Laten wij elkaar een ‘ eet smakelijk’ toewensen en genieten van al het goede dat op de tafel staat.

Eet smakelijk.

Maaltijd met gasten met een andere levensbeschouwing

Brood en wijn hebben uiteraard ook symbolische betekenis in andere godsdiensten en culturen. Brood staat voor wat alle mensen (brood)nodig hebben om te kunnen leven. Wijn staat voor de levensvreugde die gedeeld mag worden. *Ds. Albert Klok*, remonstrants predikant in Meppel en Hoogeveen, schreef daarvoor een ‘tafeltekst’.

Zoals elk levend organisme
heeft de mens,
hebben ook wij
dagelijks voedsel nodig.
Voedsel dat niet
altijd en overal
vanzelfsprekend voorhanden is.
Daarom klinkt in gebeden van alle tijden de vraag:

Geef ons vandaag
het brood dat wij nodig hebben.

Zuur verdiend of zoet ontvangen
geeft brood ons energie, letterlijk en figuurlijk,
om met elkaar te delen:
brood dat gebroken wordt voor velen.
(brood breken en uitdelen)
Zoals elk levend organisme
heeft de mens,
hebben ook wij
water nodig
en ook dat is niet
altijd en overal
vanzelfsprekend voorhanden.
Toch vieren wij nooit
de tafel van water en brood...
Misschien omdat wij daarin iets van onvrijheid
horen?

Wij vieren de tafel van brood en wijn.
Wijn als feestelijke drank,
gewonnen uit de vrucht van de wijnstok.
Wijn als symbool voor wat wij niet per se nodig
hebben

maar wat het leven net dat beetje extra geeft,
wat het leven kleur geeft, warmte, vreugde,
een drank bij uitstek om te delen.
(wijn uitdelen)
Brood en wijn,
basisvoedsel en feestelijk extra,
gedeeld met elkaar
opdat voor ieder genoeg is en meer.
Als dat niet tot diepe dankbaarheid stemt,
wat dan wel?

Amen

Literatuur

- Benjamins, R., Aan Tafel! www.liberaalchristendom.nl, 2017
- Benjamins, R., Offringa, J. & Slob, W., Liberaal Christendom. Ervaren, doen, denken, Vught 2016
- Cossee, E.H., Leeuwen, Th. M. van, & Bosman-Huizinga, M.A., De remonstranten, Kampen 2000.
- Dicou, B. & Goud (red.), J., Een mens vol van Geest. Jezus in woord en beeld, Zoetermeer 2008
- Hendriks, J., Gemeente als herberg. De kerk van 2000, een concrete utopie, Kampen 2000
- Hiemstra, Y., Neem, eet, drink. Over het doen van religie, in: R. Benjamins e.a., Liberaal Christendom, Vught 2016
- Kerngroep Beleving eucharistie en avondmaal, Beleving eucharistie en avondmaal, Raad van Kerken in Nederland, Amersfoort 2016
- Klok, A., Feest zonder appeltaart (verslag studieverlof), 2013
- Leeuwen, M. van, Van feest tot feest. Over de christelijke feesten, hun geschiedenis en betekenis, Amsterdam 2004
- Muis, J., De Maaltijd van de Heer, Utrecht 2017
- Offringa, J., Reactie: een viering nieuwe stijl, www.liberaalchristendom.nl, 2017
- Oskamp, P. & Schuman, N. (red.), De weg van de liturgie. Tradities, achtergronden, praktijk. Zoetermeer 1998
- Remonstranten, Liturgieklapper, Utrecht 1997 en 2012
- Hoenderdaal, G. J., *Risikant Spel, liturgie in een gesecculariseerde wereld*, ('s Gravenhage 1977)
- Holk, L. J. Van, *De Goddelijke Offerrande* (Leiden 1939)
- Holk, L. J. Van, Uit de Remonstrantse Broederschap 1920-1921 (32)
- Klein Wassink, B., van Leeuwen, Th.M. (ed.) *Tussen geest en tijdgeest, denken en doen van vrijzinnig protestanten in de afgelopen honderd jaar* (Utrecht 1989)
- Klink, J.L., *Ter meerdere ere, wat er in de kerkdienst gebeurt* (Uitgave van de Remonstrantse Broederschap 1964)
- Klomp, M., Smit, P.-B. & Speckmann, I. (red.), Rond de tafel. Maaltijd vieren in liturgische contexten (Berne Media 2018)
- Lima rapport, *Doop, Eucharistie en Ambt. Verklaring van de Commissie voor Geloof en Kerkorde van de Wereldraad van Kerken (BEM-rapport)* (Lima, Peru, januari 1982)
- Remonstrantse Broederschap, Handelingen II, 1985 Handelingen II (Utrecht 1985)
- Remonstrants Liturgiewerkboek Remonstrantse Broederschap, II d. Lima eucharistie 1 (1986), II d. Lima eucharistie 2 (1986)

Eindnoten

- 1 Handelingen 2 : 46
- 2 Hendrikse, K., *Geloven in een God die niet bestaat. Manifest van een atheïstische dominee*, Amsterdam, 2007.
- 3 Matteüs 26:28.
- 4 Leeuwen, M. van, *De Heer roept ons allen. Over viering en beleving van de Maaltijd*, in: Dicou, B & Goud, J., *Een mens vol van Geest. Jezus in woord en beeld*, Zoetermeer 2008, 144-145.
- 5 Offringa, J., *Reactie: Een viering nieuwe stijl*, www.liberaalchristendom.nl, 2017. Geïnspireerd door het verhaal van Rick Benjamins heeft Jan Offringa zich afgevraagd hoe een viering nieuwe stijl eruit kan zien waarin de tafel centraal staat. Van 2005-2010 was hij voorzitter van de predikantenvereniging Op Goed Gerucht. Hij is lid van de redactieraad van magazine Volzin.
- 6 Leeuwen, M. van, *Van feest tot feest*, 37-39.
- 7 Leeuwen, M. van, *De Heer roept ons allen. Over viering en beleving van de Maaltijd*, in: B. Dicou & J. Goud, *Een mens vol van Geest. Jezus in woord en beeld*, Zoetermeer, 2008, 142.
- 8 1 Kor 11 : 23-26.
- 9 Muis, J., *De Maaltijd van de Heer*, Utrecht 2017. Deze notitie, geschreven door dr. Jan Muis, voormalig hoogleraar dogmatiek aan de PThU, is tijdens de generale synode van de PKN in november 2016 besproken en verstuurd aan predikanten en kerkenraden om als basis te dienen voor het gesprek in de gemeente.
- 10 Rouwhorst, G., *Diensten van het Woord met communie*, in: G. Rouwhorst en G. Broekhuijsen (red.), *Samen komen om te luisteren en te bidden*, Heeswijk 1999, 13-15.
- 11 Brink, G. van den & Kooi, C. van der, *Christelijke dogmatiek*, Utrecht 2012.
- 12 Plaisier, A., van 2008-2016 scriba (secretaris) van de Protestantse Kerk in Nederland, in: *Beleving eucharistie en avondmaal*, 8.
- 13 Hobson, T., *Reinventing Liberal Christianity*, Cambridge 2013. Theo Hobson (1972) is een Britse theoloog en kunstenaar, die actief is op het grensgebied tussen christendom en seculier humanisme. Hij is sterk politiek geëngageerd. Hij stelt dat het mogelijk is om liberaal en onkerkelijk te zijn, om elke waarheidsclaim van het christendom te vermijden, maar toch de beoefening van de rituelen, de cultus, te behouden.
- 14 Benjamins, R., *Aan tafel!*, www.liberaalchristendom.nl. Rick Benjamins is bijzonder hoogleraar vrijzinnige theologie (PThU/RUG) en universitair docent dogmatiek (PThU). Hij is één van de auteurs en redacteuren van het boek *Liberaal christendom*.
- 15 Zie bijvoorbeeld Marcus 2:13-17, Lucas 15:2.
- 16 In Lima, Peru, werd in 1982 de commissie Geloof en Kerkeerde van de Wereldraad van Kerken het eens over een verklaring over Doop, Eucharistie en Ambt. Men spreekt ook van het BEM-rapport. De afkorting staat voor Baptism, Eucharist and Ministry.
- 17 *Liederenbundel ten dienste van de Remonstrantsche Broederschap*. Amsterdam 1943, XXIV. (Wat het woord ‘verantwoording’ betreft: net zoals ze vaak ‘sacrament’ vermeden, vanwege de ‘kerkse’ klank van dat woord, zo vermeden de remonstranten het woord ‘formulier’, omdat dat hen teveel deed denken aan ‘een voor geen wijziging vatbaar, goddelijk stuk’. Zij spraken liever van een ‘verantwoording’, XIX).
- 18 *Uit De gemeente komt samen. Dienstboek ten behoeve van doopsgezinde gemeenten*, 1998.
- 19 Louise de Wilde, *De heilige Geest, doop, avondmaal en ambt, in Macht en Onmacht*.
- 20 *Oecumenisch Directorium van 1993*.
- 21 Een ‘Schets van een gastvrije gemeente’ in: Hendriks, J., *Gemeente als herberg*, Kampen 1999, 53 e.v.
- 22 Wessel, C., *Verder dan de reformatie en de vrijzinnigheid*, www.liberaalchristendom.nl, 2017. Coen Wessel is predikant van de protestantse gemeente Hoofddorp

- 23 Dicou, B, Maaltijden en de Maaltijd, in: Coenradie, S. & Holtzapfel, K., Spelen met grenzen, Utrecht 2018, 142-150.
- 24 In zijn eerste brief aan de Korintiërs spreekt Paulus in opeenvolgende passages over het samen eten, over het delen van brood en wijn die voor het lichaam van Christus staan, en over de gemeente zelf als lichaam. (Zie 1 Kor. 11,17vv en 12,1vv).
- 25 Augustinus schrijft: 'Weest dus wat gij ziet en ontvangt wat gij zijt', Sermones 272.
- 26 Dicou, B, Maaltijden en de Maaltijd, in: Coenradie, S. & Holtzapfel, K., Spelen met grenzen, Utrecht 2018, 142-150.
- 27 Hoofdstuk XII, Brood en wijn, in: Christa Anbeek, Voor Joseph en zijn broer, Utrecht 2018.
- 28 Lucas 24 : 13-35.
- 29 Lucas 14 : 12-14.
- 30 Leeuwen, T.M. van, Hoe nodig is het te geloven? Leiden 2012. Afscheidsrede als hoogleraar van het remonstrants seminarium.
- 31 Een model is ontwikkeld door J. Hendriks, universitair hoofddocent aan de VU in Amsterdam in Gemeente als herberg. De kerk van 2000, een concrete utopie, Kampen 1999.
- 32 Over de wereldmaaltijd zie www.wereldmaaltijd.nl of neem contact op met Stichting Werelddelen, www.werelddelen.nl, Postbus 709, 5000 AS Tilburg, Tel. 013 5359953, email: werelddelen@werelddelen.nl.
- 33 Het is niet geheel duidelijk hoe oud deze uitnodigingsformule is. Remonstranten hebben het vaak doen voorkomen alsof hij 'van oudsher' tot hen kwam en alsof zij 'door de eeuwen heen' hun praktijk van open Avondmaal kenden. Waarschijnlijk ontstond die praktijk in zijn radicale vorm pas in de tijd van het modernisme. Ook hier lijkt sprake te zijn van 'invention of tradition'. Zie: Marius van Leeuwen, 'Het open Avondmaal – een remonstrantse reactie'. In: J. van Beek e.a. (red.), Mysterie tussen leer en leven. Het belang van intercommunie voor het oecumenisch proces. Zoetermeer 1993, 58-67.

Bijlage

Op 26 juli 2017 zijn de collega's van remonstrantse gemeentes, van vrijzinnige samenwerkingsgemeentes, van afdelingen van Vrijzinnig Nederland en de Vereniging van Vrijzinnig Protestanten benaderd met enkele vragen naar de praktijk van maaltijdvieringen. Tweeëndertig collega's gaven antwoord op de volgende vragen:

- 1 Welke benaming is gebruikelijk in jouw gemeente of instelling voor deze maaltijd?
- 2 Hoe vaak wordt er in jouw gemeente of instelling de Maaltijd gevierd?
- 3 Bij welke gelegenheid (Witte Donderdag, Goede Vrijdag, opening seizoen, begin vastentijd, begin 40-dagentijd, huwelijksinzegening e.d.) is dat ?
- 4 Zijn er ook andere gemeenschappelijke maaltijden ('paasontbijt', 'agapè' e.d.)?
- 5 Kan je een uitgewerkte liturgie (dus ook met de tekst van het tafelgebed) als voorbeeld meesturen?
- 6 Hoe staat je gemeente/instelling in het algemeen tegenover het vieren van de maaltijd?
- 7 Kan je mij attent maken op relevante (vrijzinnige) literatuur over dit onderwerp? (Hebben remonstrantse theologen zich ooit diepgaand bezig gehouden met dit thema?)

COLOFON

DE MAALTIJD DIE VERBINDT

is uitgegeven door Arminius Instituut
als vierde deel van de Arminiusreeks
in een oplage van 200 exemplaren.
Amsterdam, 2018

REDACTIE

Bert Dicou en Elza Kuyk

ONTWERP

Godfried Vonk en Marjorie Specht, Aerdt
www.ontwerpkantoor.nl

DRUK

Rozijn Repro, Didam

ISBN

978-90-829445-1-8

